

1975

$$p\ddot{y} \succ \zeta^{310} \textcircled{R}, \quad \frac{1}{4} \mu \ddot{A} \pm \text{AE} \overset{\circ}{A} \tilde{A}^{10} \textcircled{R} \quad 0 \pm 1$$
$$p\ddot{y} \frac{1}{4} \mu \ddot{A} \pm \text{AE}^1 \gg \zeta \tilde{A} \zeta \text{AE}^- \pm \tilde{A} \ddot{A} \zeta - \overset{\circ}{A}^3 \zeta \ddot{A} \zeta$$

Kargopoulos, Phillipos V.

<http://hdl.handle.net/11728/11549>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΦΙΛΙΠΠΟΥ Β. ΚΑΡΓΟΠΟΥΛΟΥ
Έρευνήτοϋ του Πανεπιστημίου Βοστώνης

ΛΟΓΙΚΗ, ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ο κλασσικός άριστοτελικός διαχωρισμός τής ρητορικῆς σὲ δικανική, ἐπιδεικτική καὶ συμβουλευτική εἶναι παράλληλος μὲ τὸν κοινὸ διαχωρισμὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γλώσσας σὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ἄν τονίσουμε τὴν ἀπόλυτη σημασία τῆς ρητορικῆς, δίνοντας ἔτσι μιὰ σοφιστική στροφή στὴν σκέψη μας, τότε τὰ τρία εἶδη τῆς ρητορικῆς ἀντιστοιχοῦν στὶς ἀκόλουθες κατατάξεις τῆς χρονικῆς ἐμπειρίας : παρελθόν, παρελθόν καὶ παρὸν, παρελθόν καὶ παρὸν καὶ μέλλον. Πίσω ἀπὸ τὸν καινούργιο τοῦτο διαχωρισμὸ δὲν ὑπάρχει μόνο ἡ σοφιστικὴ ἐμφαση στὴν ρητορικὴ. Εἶναι εὐκόλο νὰ δοῦμε μιὰ ἀνάλογη ὄντολογία τοῦ χρόνου, ποῦ δέχεται ἀπόλυτα τὸν νέο αὐτὸν διαχωρισμὸ. Γυρίζω στοὺς κλασσικοὺς λοιπὸν γιὰ νὰ καθορίσω τὴν σχέση μου μὲ τὸν χρόνο, πρὶν ν' ἀρχίσω τοῦτον τὸν ἐπιδεικτικὸ λόγο.

Ἐπάρχουν δύο τρόποι γιὰ νὰ δοῦμε τὸ παρελθόν : ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐμπειρία. Πολλοὶ στοχαστῆς στὴν θέση τῆς ἐμπειρίας ἔχουν τὴν μνήμη, ὡστόσο σ' ἕναν τόσο στενὰ συνδεδεμένο κόσμῳ, ἡ προσωπικὴ μνήμη δὲν εἶναι ἄρκετὴ γιὰ νὰ στηρίξη τὴν ἰδέα ποῦ ἔχουμε γιὰ τοὺς καιροὺς, στοὺς ὁποίους ζοῦμε. Ἡ διαχωριστικὴ αὐτὴ γραμμὴ ἀνάμεσα σὲ ἱστορία καὶ ἐμπειρία δὲν ὀρίζεται καθαρὰ καὶ γίνεται ἔτσι πάντοτε βάση γιὰ διαφωνίες καὶ παρεξηγήσεις σὲ μικρὴ ἢ μεγάλῃ κλίμακα. Τὸ ἀκαθόριστο τοῦτο σύνορο, γιὰ καλὸ ἢ γιὰ κακό, κυμαίνεται μέσα σ' ἕνα πλατὺ φάσμα τῆς γνώσεώς μας τοῦ παρελθόντος : ὑπάρχουν ἱστορικοὶ ποῦ μᾶς ζητοῦν νὰ θεωρήσουμε τὸν τελευταῖο παγκόσμιο πόλεμο, ὡς ἱστορία καὶ ὄχι ὡς ἐμπειρία, ὅπως ἔξ ἄλλου ὑπάρχουν, τὴν στιγμὴ αὐτὴν ποῦ γράφω, Ἕλληνες γιὰ τοὺς ὁποίους, συναισθηματικὰ τουλάχιστον, ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶναι ἱστορία ἀλλὰ ἐμπειρία.

Οἱ φιλόσοφοι ὡστόσο προσπαθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν κοινὴ τούτῃ διαμάχη καὶ καταλύουν τὰ χρονικὰ σύνορα μὲ τὴν ἰδέα τοῦ sub specie aeternitatis. Παρ' ὄλο ποῦ ὡς φιλόσοφος ἀμφισβητῶ τὴν ὀρθότητα ποῦ ἔχει τοῦτο τὸ αἰώνιο φιλοσοφικὸ τέχνασμα, ὡς συμποσιαστῆς καὶ ρήτο-

ρας προτείνω να χρησιμοποιηθῆ. Θὰ ἤθελα δηλαδή νὰ τιμῆσω τὸν Ι. Ν. Θ. ὄχι μὲ λόγους, ποὺ θὰ τιμῆσουν τὸ ἄτομο καὶ θὰ παραγνωρίσουν τὴν ἱστορία. Θὰ ἤθελα νὰ τιμῆσω τὸν δάσκαλο Ι. Ν. Θ., ὅπως sub specie aeternitatis τιμῶνται οἱ δάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας. Τέτοια τιμῆ, πιστεύω, ταιριάζει πάνω ἀπ' ὅλους στοὺς φιλοσόφους, ποὺ τοποθετοῦν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τὴν ζωὴ τους στὴν σκοπιὰ τῆς αἰωνιότητος. Γιὰ νὰ μὴν ξεχάσω ὅμως τὴν ἐμπειρία γιὰ χάρη τῆς ἱστορίας, τὸ ἄτομο γιὰ χάρη τοῦ εἴδους, ζητῶ ἀπὸ τὸν Ι. Ν. Θ. νὰ μοῦ δείξῃ τί θεωρεῖ ὡς τὴν πιὸ μεγάλη τιμῆ γιὰ ἓνα δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας.

Στὸν πανηγυρικό λόγο ποὺ ἐξεφώνησε σὲ κάποια ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Πλάτωνος ὁ Ι. Ν. Θ. μιλά γιὰ τὴν τύχη τοῦ Σωκράτη νὰ ἔχῃ γιὰ μαθητὴ τοῦ τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ τὴν τύχη τοῦ Πλάτωνος νὰ ἔχῃ μαθητὴ τοῦ τὸν Ἀριστοτέλη. Ὅλα τοῦτα συνέβαιναν στὶς 23 Μαΐου τοῦ 1963, καὶ ἂν ἤμουν λιγώτερο ἀριστοτελικὸς ἢ περισσότερο προληπτικὸς — τὸ ἴδιο κάνει —, θὰ θεωροῦσα ἀγαθὴ τύχη τὸ ὅτι συμπίπτει ἡ ἐπέτειος τῶν γενεθλίων μου μὲ τὴν ἐπέτειο τῶν γενεθλίων τοῦ Πλάτωνος. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς τυχαῖες ἱστορικὲς συμπτώσεις, βλέπω στὸν παραπάνω λόγο τοῦ Ι. Ν. Θ. τὸ τί θεωρεῖ ὁ ἴδιος ὡς τὴν μεγαλύτερη τιμῆ γιὰ ἓνα δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐπεξέτεινε τὶς ἠθικὰς θεωρίες, τὴν μέθοδο καὶ τὴν παραδειγματικὴ ζωὴ τοῦ Σωκράτη μέχρι νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ὁλόκληρο κόσμο. Ὁ Ἀριστοτέλης ἄσκησε κριτικὴ πάνω στὶς κοσμοθεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ δημιούργησε ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἐπιστῆμες καὶ θεωρίες ἀπόλυτα βασισμένες στὶς ἐπιστῆμες τούτες.

Συμπεραίνεται λοιπὸν ἀπὸ τὰ παραπάνω, πὼς γιὰ τὸν Ι. Ν. Θ. ἡ μεγαλύτερη τιμῆ, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ σὲ δάσκαλο τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ ἐπέκτασι τῶν θέσεων του καὶ ἡ κριτικὴ τῶν θεωριῶν του. Φυσικά, δὲν συμπεραίνεται μόνο αὐτό: ἂν ἡ ἱστορία δὲν εἶχε τοποθετήσῃ τοὺς τρεῖς τούτους δασκάλους καὶ μαθητῆς σὲ τέτοιο ψηλὸ σημεῖο, ἀμφιβάλλω ἂν θὰ εἶχαμε τὴν ἴδια γνώμη γιὰ τὴν μεγαλύτερη τιμῆ τοῦ Δασκάλου. Ὅμως ἂς ἀφήσουμε τὰ τῆς ἱστορίας στὴν ἱστορία καὶ ἂς γυρίσουμε στὰ δύο θέματά μας: στὴν ἐπέκτασι καὶ στὴν κριτικὴ. Ὁ Αἰσωπος μᾶς λέει ὅτι ξέρουμε καλὰ γιὰ τὴν κριτικὴ — τουλάχιστον γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν ἄλλων. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπέκτασι ὅμως τοποθετῶ πολλὰς ἔννοιες: τὴν προέκτασι, τὴν ἐφαρμογὴ, τὴν ἀποσαφήνισι, τὴν ἐρμηνεία καὶ ἐρμηνεύσι, τὴν στήριξι τῶν βάσεων, τὴν ἀφαίρεσι, τὴν ἀναλογία.

Μ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία καταλαβαίνουμε τὴν βάση τοῦ λόγου τοῦ Ι. Ν. Θ.: ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι αἰώνιος διάλογος καὶ δραστηριότητα, τότε τί πιὸ τιμητικὸ γιὰ τὸν φιλόσοφο-δάσκαλο ἀπὸ τὸ νὰ συνεχίσῃ τὸν φιλοσοφικὸν διάλογο. Ὁ φιλόσοφος-δάσκαλος μὲ τὴν εὐαίσθη-

σία του καὶ τὴν αὐτοκριτικὴ του ἀπομονώνει τὰ δύσκολα καὶ παραγωγικὰ σημεῖα τῆς θεωρίας του, ἀφήνοντας ἔτσι στοὺς μαθητῆς του, τοὺς ἄμεσους καὶ τοὺς ἔμμεσους (ἂν ἤμουν Πλατωνιστῆς θὰ προσέθετα καὶ τοὺς αἰώνιους μαθητῆς ὡς εἶδος), νὰ ἐπεκτείνουν καὶ νὰ κρίνουν τὶς θεωρίες του.

Ἔτσι λοιπὸν, φιλοσοφικά, sub specie aeternitatis, ἔρχομαι νὰ τιμῆσω τὸν Ι. Ν. Θ.: μὲ κριτικὴ καὶ ἐπέκτασι. Ἀναζητῶ τὰ σημεῖα ποὺ ξεχώρισε ὁ Ι. Ν. Θ. μὲ τὴν φιλοσοφικὴ εὐαίσθησία του, καὶ μὲ κριτικὴ, μὲ ἐρμηνεία, μὲ ἐφαρμογὴ, μὲ φιλοσοφικὴ στήριξι, καὶ τελικά μὲ νέες γνώσεις καὶ ὄργανα φιλοσοφικά, προσπαθῶ νὰ καταλάβω καὶ νὰ ἐπεκτείνω.

Καταλαβαίνω, ἀπὸ τὴν ἀρχή, πολὺ καλὰ, πὼς ἡ δική μου στροφὴ στὴν φιλοσοφία τῆς γλώσσας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης καθὼς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ μου πίστις σὲ μιὰ «περιγραφικὴ Μεταφυσικὴ» εἶναι ἀντίθετη φαινομενικά στὶς φιλοσοφικὲς τάσεις τοῦ Ι. Ν. Θ. καὶ στὴν «ἀναθεωρητικὴ Μεταφυσικὴ» του (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν κλασσικὸ διαχωρισμὸ τοῦ P. F. Strawson). Καταλαβαίνω ἐπίσης καλὰ τὶς τάσεις ἀνάμεσα στὸν ἀριστοτελισμὸ καὶ στὸν πλατωνισμὸ, ὅπως καλὰ καταλαβαίνω πὼς ἓνας ὁλόκληρος ὄκεανὸς καὶ μισὸς αἰῶνας χωρίζει τὶς φιλοσοφικὲς μου σπουδὲς ἀπὸ τὶς σπουδὲς τοῦ Ι. Ν. Θ. Ὅμως ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει πατρίδα καὶ εἶναι ἄπειροι οἱ παραλληλισμοί, καὶ τὸ ὄξυ μάτι τοῦ φιλοσόφου ξέρει νὰ διακρίνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐκεῖ ὅπου φαινομενικά ὑπάρχει ἀντίθεση, ὅπως ξέρει νὰ διακρίνῃ τὴν νομοτέλεια ἐκεῖ ὅπου φαινομενικά κυριαρχεῖ τὸ χάος.

Συγκεκριμένα λοιπὸν συνεχίζω τὸν διάλογο, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ βασικά σημεῖα ποὺ ἀπομόνωσε καὶ τόνισε ὁ Ι. Ν. Θ. στὰ θέματα τῆς Λογικῆς, τῆς Φιλοσοφίας τῆς Λογικῆς, καὶ στὶς σχέσεις Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς. Σὲ κάθε περίπτωσι θὰ ἀναζητήσω τὴν ἀρχὴ στὰ σημεῖα ποὺ τόνισε ὁ Ι. Ν. Θ. καὶ μὲ ἐρμηνεία, στήριξι, ἐφαρμογὴ, καὶ μὲ τὴν βοήθεια τῆς σύγχρονης Λογικῆς καὶ Φιλοσοφίας τῆς λογικῆς θὰ ἐπεκτείνω κριτικὰ τὶς θέσεις τοῦ Ι. Ν. Θ., δείχνοντας ἔτσι ἐμπρακτὰ τὴν σπουδαιότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ δασκάλου.

2. Ὅποσδήποτε ἡ σύγχρονη Λογικὴ δὲν βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στὴν χώρα μας. Τὰ χρόνια καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ φιλοσοφικὸ κλίμα, στὸ ὁποῖο γράφουν οἱ φιλόσοφοι τῆς Λογικῆς, ἀποδείχτηκε ἀκατάλληλο γιὰ νὰ δεχτῆ τὶς λογικὲς θεωρίες τῶν Leibniz, Boole, De Morgan, Frege, Dedekind, Peano, Russel, Whitehead, Wittgenstein, Zermelo, Löwenheim, Skolem, Brouwer, Gödel, Carnap, Church, Quine καὶ ἄλλων. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ στοχαστῆς μέσα σὲ διάστημα δύο αἰῶνων κατάρθρωσαν νὰ ἀλλάξουν ἐντελῶς τὸν χαρακτήρα τῆς λογικῆς. Ἡ Λογικὴ ἔγινε ἐπιστῆμη μὲ κύρος καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα καὶ ἐξαπλώθηκε ἀπὸ τὰ πιὸ ἀφρημένα προβλήματα τῆς Μεταφυσικῆς, ὅπως τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως,

ὡς τὰ πιὸ συγκεκριμένα προβλήματα τῆς τεχνολογίας, ὅπως τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός καὶ δεδομένο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης ὅτι ἡ σύγχρονη συμβολικὴ λογικὴ εἶναι πιὸ ἀπλῆ, πιὸ ἐκτενής, πιὸ παραγωγικὴ, πιὸ συστηματοποιημένη, λιγώτερο ἐσφαλμένη ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ, τὴν ὁποία περιλαμβάνει ὡς ὑποκεφάλαιό της συστηματοποιώντας τὰ σωστά πορίσματά της καὶ διορθώνοντας τὰ σφάλματά της. Ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι ὄργανο καὶ βάση γιὰ τὴν σύγχρονη ἐπιστήμη, ὅσον ἀφορᾷ τὸ τυπικὸ μέρος της. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ φιλοσοφικὸ μέρος της, ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι συνέχεια καὶ ὄριο τῆς ἐπιστήμης καὶ παρουσιάζει σπουδαία καὶ κρίσιμα προβλήματα. Κοντολογίης ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι πιὸ λογικὴ, πιὸ ἐπιστημονικὴ καὶ πιὸ φιλοσοφικὴ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ.

Τὸ φιλοσοφικὸ κλίμα καὶ οἱ φιλοσοφικὲς ἀνάγκες τῆς χώρας (ὁ περιορισμὸς τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας μόνον στοὺς φιλολόγους) ἄρχισαν στὰ χρόνια μας νὰ ἀλλάζουν. Στὴν εὐρωπαϊκὴ σκηνὴ ἄρχισαν νὰ φαίνονται οἱ καθαρὰ λογικὲς σχολές, ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ προάγουν τὴν σύγχρονη λογικὴ : ἡ σχολὴ τοῦ Erlangen στὴν Γερμανία μὲ κύριους ἀντιπροσώπους τοὺς Lorenzen, Kamlah, ἡ σχολὴ τοῦ Ἐλσίνκι στὴν Φιλανδία μὲ τοὺς von Wright, Hintikka, ἡ σχολὴ τοῦ Μονάχου καθὼς καὶ τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον στὴν γλωσσολογία καὶ στὴν λογικὴ δομὴ τῆς γλώσσας. Παράλληλα στὴν Ἑλλάδα πρώτη, πιστεύω, ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στὸ φιλοσοφικὸ της ὄργανο, τὴν «Φιλοσοφία», ἀφήνει χῶρο γιὰ τὴ σύγχρονη λογικὴ : τὰ ἄρθρα τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Φ. Βασιλείου ἦταν γιὰ μένα πηγὴ ὠφέλειας καὶ αἰσιοδοξίας.

Ὡστόσο συνεχίζεται στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀντίδραση ἀπέναντι στὴ σύγχρονη λογικὴ, καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίδραση δὲν ἔχει βάση της μόνον τὴν ἄγνοια, τὴν ἀδιαφορία ἢ τὴν ὀπισθοδρομικότητα ἢ τελικὰ τὴν δυσκολία τῆς σύγχρονης λογικῆς. Μερικὲς ἀπὸ τίς βασικὲς θέσεις ποὺ παίρνει αὐτὴ ἡ ἀντίδραση φιλοσοφικὰ εἶναι οἱ ἀκόλουθες τέσσερις, ποὺ δείχνουν καθαρὰ μιὰ ἄποψη γιὰ τὴν τυπικὴ λογικὴ καὶ τὴν φιλοσοφία τῆς λογικῆς. (1) Ἡ σύγχρονη λογικὴ εἶναι οὐσιαστικὰ τυπικὴ λογικὴ, ποὺ ἀπλώνεται σὲ δύο κατευθύνσεις : α) σὲ λεπτομέρειες τοῦ λογικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖο ἔχει σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ, καὶ β) σὲ σχέσεις παραγωγῆς μὲ τὰ Μαθηματικά. (2) Πολλοὶ ἀκολουθοῦν τουλάχιστον de facto τὸν Kant στὸ λάθος του νὰ πιστεύη, ὅτι : α) ἡ λογικὴ ἔρευνα ἔχει φτάσει οὐσιαστικὰ στὸ τέλος της στὴν παραδοσιακὴ λογικὴ (τουλάχιστον στὸ τυπικὸ μέρος της), ἢ β) τουλάχιστον γιὰ τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς καὶ τῶν κατηγοριῶν ἢ παραδοσιακὴ λογικὴ εἶναι ἀρκετὴ καὶ σωστὴ. (3) ὅσον ἀφορᾷ τὸ φιλοσοφικὸ μέρος τῆς λογικῆς ἢ σύγχρονη λογικὴ, ὡς τυπικὴ, ἔχει λίγα

νὰ προσφέρη, καὶ (4) Ἡ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς ἔχει περισσότερο νὰ κάνη μὲ τὴν γνωσιολογία καὶ λιγώτερο μὲ τὴν τυπικὴ λογικὴ.

Πρὶν λοιπὸν ἀρχίσω νὰ μιλῶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ I. N. Θ., εἶναι ἀνάγκη νὰ μιλήσω γιὰ τὴν σύγχρονη λογικὴ. Ἀντίθετα πρὸς τίς παραπάνω θέσεις θὰ ὑποστηρίξω ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ, μ' ὅλη τὴν τυπικὴ αὐστηρότητά της, ἔχει ἄμεσες σχέσεις πρὸς τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς, ὅτι ἡ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς δὲν εἶναι γνωσιολογία ἀλλὰ ξεχωριστὸς φιλοσοφικὸς κλάδος, ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ δὲν εἶναι μόνον τυπικὴ, ἀλλὰ ἀπὸ μόνη της ἔχει φιλοσοφικὲς τάσεις καὶ προβλήματα, καὶ τελικὰ ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ καὶ μόνη ἢ σύγχρονη λογικὴ εἶναι συνέχεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ βάση γιὰ ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικὴ Μεταφυσικὴ καὶ Φιλοσοφία. Ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς παραδοσιακῆς λογικῆς μὲ τὴν σύγχρονη. Δέχομαι ὡς παραδεκτὸ πόρισμα καὶ ὡς ἐμπειρία τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, ὅτι ἡ σύγχρονη λογικὴ ξεπερνᾷ, περιλαμβάνει καὶ διορθώνει τὴν παραδοσιακὴ λογικὴ. Γιὰ ν' ἀποδειχθῇ τοῦτο χρειάζεται μόνον κοινὸς νοῦς καὶ ἓνα καλὸ ἔγχειριδίον σύγχρονης λογικῆς.

Αὐτὰ ποὺ γράφω παραπάνω εἶναι σὲ ἀπόλυτη συμφωνία μὲ τὸ πρῶτο σημεῖο, ποὺ ἀναγνωρίζω στὸ λογικὸ ἔργο τοῦ I. N. Θ. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη πρόταση στὸ πρῶτο ἀποκλειστικὰ λογικὸ σύγγραμμά του. Ἦδη πρὸ 1933 ὁ νεαρὸς I. N. Θ. ἀρχίζει τὴν κριτικὴ του γιὰ τὴν «Λογικὴ» τοῦ Βορέα μὲ τὴν ἀκόλουθη διάγνωση : «Ἡ ἔλλειψη Λογικῆς στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν ἔλλειψη σοβαρῆς ἐπιστήμης». Κοντὰ σ' αὐτὴν τὴν παραγωγικὴ καὶ σωστὴ διάγνωση ὑπάρχει καὶ ἡ σωστὴ θεραπεία, τὸ δεύτερο σημεῖο ποὺ ἀπομονώνει ὁ I. N. Θ. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ θεραπεία εἶναι ἡ στροφὴ στὴν φιλοσοφικὴ λογικὴ, ἡ θεώρηση τῆς λογικῆς ὄχι μόνον ὡς τυπικοῦ ὄργανου ἀλλ' ὡς ἀρχῆς καὶ βάσης τῆς ἐπιστήμης. Ὁ σωστὸς καὶ ὑπεύθυνος τοῦτος λόγος ὑπαγορεύει στὴν ἐπέκτασή μας πολλὰ καὶ διάφορες θέσεις. Ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρᾷ, ὅτι ἡ Λογικὴ βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο βεβαιότητας μὲ τίς ἄλλες ἐπιστῆμες ἢ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο βεβαιότητος μὲ τὴ Φιλοσοφία, ἢ ὅτι γενικὰ δὲν εἶναι ἐπιστῆμη μὲ ἀπόλυτο κῦρος. Ἡ ἀντίθετη θέση, ὅτι δηλαδὴ μὲ βάση τὴν λογικὴ ὡς ἀρχὴ μπορούμε νὰ παράγουμε κατὰ λογικὴν ἀκολουθία ἢ παραγωγὴ τὴν ἐπιστῆμη, εἶναι ἀπόλυτα λογοκρατικὴ καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα ἀστήρικτη.

Στὴν συγκεκριμένη τότε περίπτωσις ὁ I. N. Θ. ἀνταποκρινόταν σὲ ἓνα βασικὸ σφάλμα τοῦ Βορέα. Ὁ Βορέας, ἐνῶ ταυτίζει τὴν Φιλοσοφία μὲ τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημῶν, θεωρεῖ τὴν λογικὴ καθαρὰ καὶ μόνον τυπικὴ. Οἱ δύο αὐτὲς βάσεις τοῦ Βορέα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν συνδεδεμένες κατ' ἀναγκαιότητα, ὅπως κάνει ὁ I. N. Θ., ἢ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν κατ' ἀναγκαιότητα ἀσύνδετες, ὁπότε ἀποδεικνύεται ἔτσι ὁ ἀντιφατικὸς λόγος τοῦ Βορέα. Ὅταν

ή φιλοσοφία ταυτίζεται με την επιστήμη στο σύνολό της, τότε η φιλοσοφία αναγκαστικά μένει στο επίπεδο της επιστήμης, και η λογική ως μέρος της φιλοσοφίας πρέπει να είναι ουσιαστική, έρμηνευμένη, και όχι τυπική, γιατί αλλιώς ξεφεύγει σε διαφορετικό επίπεδο και από την επιστήμη και από τη φιλοσοφία. Δύο δρόμοι μένουν για να βγῆ κανείς από αυτήν την δυσκολία : ή να ανεβάσει την επιστήμη στο επίπεδο της φιλοσοφίας και να παραγάγῃ την επιστήμη λογικά από την φιλοσοφία ή να διαχωρίσει λογική και φιλοσοφία από την επιστήμη, όποτε η φιλοσοφία γίνεται αναλυτική και ταυτίζεται με την λογική. Ἡ πρώτη λύση είναι λογοκρατική, ή δεύτερη λογικοθετικιστική.

Σωστά προτείνει λοιπόν ο I. N. Θ., ότι η λογική πρέπει να είναι φιλοσοφική. Με βάση αυτό το σημείο δύο δρόμοι ανοίγονται. Ἡ πρώτη πρέπει να τοποθετήσουμε την φιλοσοφία ως ἀρχή υπεράνω της επιστήμης και να περιορίσουμε την φιλοσοφική πλευρά της λογικής σε γνωσιολογικές θεωρήσεις, ή να θεωρήσουμε την φιλοσοφία γενικά και την μεταφυσική ειδικά ως όρια της επιστήμης και να κάνουμε την λογική μας ουσιαστική, έρμηνευμένη στο μεγαλύτερο μέρος της.

Οἱ δύο δρόμοι οδηγούν σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Ὁ πρώτος μπαίνει σε θέματα καθαρά γνωσιολογικά. Ὁ δεύτερος δημιουργεί ιδιαίτερο κλάδο για την Φιλοσοφία της λογικής. Καί οἱ δύο δρόμοι είναι παραγωγικοί και έχουν αρκετά στενές σχέσεις μεταξύ τους. Ἡ γνωσιολογία ως θεραπεία τῶν θεμελιῶν τῶν ἐπιστημῶν ἔχει ἄμεση σχέση με την στήριξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ μέρους της λογικής. Ὅμως, πιστεύω, ή Φιλοσοφία της λογικής δέν είναι γνωσιολογία. Ἡ λογική ως όριο τῶν ἐπιστημῶν ξεφεύγει ἀπό τόν κανονικό κύκλο τῶν ἐπιστημῶν, ξεφεύγει μ' ἄλλα λόγια ἀπό τήν ἀνάγκη για γνωσιολογική στήριξη.

Τούτη ή καινούργια έρμηνεία και προέκταση ἔρχεται να συμφωνήσει ἀπόλυτα με τὸ τρίτο σημείο, πού ἀπομονώνει και ἀναγνωρίζει ο I. N. Θ., ότι δηλαδή ή στήριξη της λογικής, ή οποιαδήποτε στήριξη της λογικής, προϋποθέτει την λογική. Ἔτσι μιὰ γνωσιολογική στήριξη της λογικής καταντᾶ ή κυκλική ή ψυχολογιστική. Στήν χώρα μας δυστυχῶς ή Φιλοσοφία της λογικής ταυτίζεται με την Γνωσιολογία με ἀποτέλεσμα να περιορίζεται στην γνωσιολογική θεμελίωση τῶν λογικῶν ἀρχῶν. Οἱ λογικές ἀρχές πού διδάσκονται σπάνια ἀναλύονται όντολογικά, και πολλές φορές περιλαμβάνουν ἀρχές πού δέν ἔχουν τίποτα να κάνουν με την λογική, ὅπως ή ἀρχή τοῦ ἀποχρῶντος λόγου. Αὐτό είναι ένα ἀπό τὰ τιμήματα πού πληρώνουμε, όταν δέν ξεχωρίζουμε ένα χώρο για την Φιλοσοφία της λογικής. Τελικά, ή στήριξη τῶν λογικῶν ἀρχῶν είναι ένα μικρό μέρος της Φιλοσοφίας της λογικής και ἀφορᾶ βασικά την τυπική λογική, ὅσο παραγνωρίζεται ή όντολογική έρμηνεία αὐτῶν τῶν ἀρχῶν.

Και ἐνῶ ή γνωσιολογία χρειάζεται την λογική περισσότερο ἀπό ότι ή λογική την γνωσιολογία, μόνη της ή σύγχρονη λογική δείχνει τὰ σημεῖα ὅπου πρέπει να ἐπέμβῃ ή φιλοσοφία. Τὰ διάφορα λογικά παράδοξα (ὅπως τοῦ Ἐπιμενίδη, τοῦ Russel, τοῦ Grelling), τὰ θεωρήματα της Μεταλογικής (ὅπως τῶν Löwenheim - Skolem, Gödel, Church) και ή έρμηνεία τους, τὰ προβλήματα της ἀναφορᾶς (Russel, «On Denoting», Frege, «Sinn und Bedeutung»), τὰ παράδοξα της όντολογίας (τὸ πρόβλημα της μὴ ὑπαρξης, τὸ πρόβλημα της ταυτότητας), ὅλα αὐτὰ είναι ἀφετηρίες, μέσα ἀπό την σύγχρονη λογική για φιλοσοφική θεώρηση της λογικής. Ἡ Φιλοσοφία της λογικής σχετίζεται βασικά με την Μεταφυσική (ιδιαίτερα με την συστηματική όντολογία), την φιλοσοφία της γλώσσας και την φιλοσοφία της επιστήμης, μ' ἓνα λόγο με ὅ,τι περιλαμβάνει σήμερα ή αναλυτική φιλοσοφία. Μέρος αὐτῆς της φιλοσοφίας είναι ή γνωσιολογία, ἀλλά περισσότερο ὡς ἓνα συστηματοποιημένο ἀποτέλεσμα παρά ὡς ἀρχή (ἐξηγῶ : βασισμένη σε όντολογία, λογική, γλώσσα και ἀποδεκτή επιστήμη, ή γνωσιολογία γίνεται ὄργανωση της ἀνθρώπινης γνώσης σε ένα ἐνιαῖο σύστημα, ὅπως π.χ. τὸ σύστημα «Aufbau» τοῦ Carnap).

Πιὸ βατὸς είναι λοιπόν ὁ δρόμος της ἀνάλυσης για πολλοὺς λόγους. Ἀρχικά ή τελειότητα τοῦ προτασιακοῦ λογισμοῦ (τελειότητα με την ἔννοια της δυνατότητάς του να ἐκφράσει την τιμὴ ἀληθείας ὅποιασδήποτε σύνθετης πρότασης) βασίζεται στην ἔννοια τῶν συνδετικῶν, πού είναι γλωσσική. Ὑστερα είναι φανερό, ἀκόμη κι ἀπό την ἐποχή τοῦ Kant, ότι ή τυπική λογική πρέπει να τοποθετηθῆ στὸν χώρο τῶν ἀναλυτικῶν προτάσεων, πού ἀντλοῦν την ἀλήθειά τους ἀπό την γλωσσική έρμηνεία τῶν λέξεων. Τελικά ὁ ἀπλοϊκὸς ἐμπειρισμὸς τοῦ Βορέα, πού σωστά ἀπομονώνει και ἐπικρίνει ο I. N. Θ., είναι μιὰ ἐνδειξη ότι τουλάχιστον ή μιὰ γνωσιολογική προσπάθεια για θεμελίωση της λογικής καταντᾶ σε ψυχολογισμούς, πού δέν ἐξηγοῦν τίποτε, ή σε ταυτολογίες, πού ἐπαναλαμβάνουν ὅ,τι ἤδη ξέρουμε. Ἀλλὰ ἄς πάρουμε την ὑπόθεση της λογικής ἀπό την ἀρχή. Ψάχνω για τὸ σημείο-ἀρχή πού χρησιμοποιεῖ ο I. N. Θ. για να ἀρχίσει να μιλά για λογική. Τοῦτο τὸ σημείο είναι ή πίστη στην λογικότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ I. N. Θ. δηλώνει την πίστη του γενικά στην λογικότητα τῶν ἀνθρώπων και ιδιαίτερα τῶν Ἑλλήνων.

Ἀναρωτιέμαι : μπορούμε να πᾶμε πιὸ βαθιά, σε μιὰ πιὸ βασική ἀρχή ἀπό αὐτήν την λογικότητα ; Σωστά, ἐδῶ μπορούμε να ὑποστηρίξουμε την θέση (σε σχέση με τὸ τρίτο σημείο παραπάνω), ότι τὸ να ρωτήσουμε ἂν ὑπάρχει ἀρχή πιὸ βασική ἀπό την λογικότητα προϋποθέτει ἤδη την λογικότητα. Με βάση λοιπόν αὐτήν την θέση μπορούμε να συνεχίσουμε και να ὀρίσουμε την λογική ὡς επιστήμη τῶν ἀρχῶν της νοήσεως. Ὑπάρχει ὅμως και μιὰ ἄλλη δυνατὴ προέκταση, ή ὅποια ναί μὲν δέν θὰ στηρίξει την λογική

ἀπόλυτα, ἀλλὰ τουλάχιστον θὰ ἐξ η γ ή σ η, θὰ ἀναλύσει τὴν θέση, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι λογικοί. Ποῦ διαπιστώνουμε τὴν λογικότητα τῶν ἀνθρώπων ; Τί μαρτυρία ἔχουμε γιὰ τὴν λογικότητα ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ τῶν ἀνθρώπων γενικά ; Πιστεύω πὼς ὅλοι θὰ συμφωνήσουν, ὅτι ἡ πιὸ ἀπτή μαρτυρία γιὰ τὴν λογικότητα τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ γλῶσσα μὲ τὴν γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ τῆς. Φυσικὰ τώρα τὸ πρόβλημα ἐπεκτείνεται στὸ ἂν θὰ μείνουμε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπτης μαρτυρίας ἢ θὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ τὴν γλῶσσα. Ὑπάρχουν δύο δρόμοι : ἕνας ὀδηγεῖ στοὺς ἐσωτερικοὺς κόσμους καὶ στὶς ἐσωτερικὲς διαστάσεις, ἀλλὰ συναντᾷ τὸ πρόβλημα τοῦ νοῦ. Τί εἶναι νοῦς ; Σὲ τέτοια θέματα ὑπάρχει πολλὴ διαφωνία καὶ πιστεύω πὼς πρέπει νὰ τὰ ἐρευνήσουμε, ἀλλὰ ὄχι πρὶν νὰ ἔχουμε κατάλληλα προετοιμάσει τὴ λογικὴ μας. Ὑπάρχει κι ὁ ἄλλος δρόμος, ποῦ εἶναι πιὸ βατὸς καὶ παραμένει στὰ ἐπίπεδα τῆς συμφωνίας. Οἱ δύο δρόμοι, πιστεύω, ὀδηγοῦν στὸ ἴδιο σημεῖο, διαλέγω ὅμως τὸν δεύτερο, γιατί μοῦ χρειάζεται ὁ ὀδηγὸς τῆς λογικῆς καὶ γιατί μένοντας στὰ ἐπίπεδα τῆς συμφωνίας δὲν κινδυνεύω νὰ χάσω συνοδοιπόρους μου. Μένουμε στὸ ἐπίπεδο τῆς γλῶσσας ἀκόμα καὶ γιατί μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ὄντολογικὴ ἀπλότητα (νὰ μὴν ὑπάρχουν στὶς θεωρίες μας περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅ,τι ὑπάρχουν στὸν οὐρανὸ καὶ στὴν γῆ) καὶ γιατί πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀπλότητα τοῦ αἰσθητοῦ ἔχει κάποιο μεγαλεῖο.

Ὡστόσο δὲν συγχέουμε γλῶσσα καὶ ἀντικείμενο. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἢ στροφὴ στὴν γλῶσσα μᾶς κάνει εὐαίσθητους σὲ τέτοιους κινδύνους καὶ ἀποφεύγουμε τὸ τόσο συνηθισμένο σφάλμα πολλῶν φιλοσόφων, ποῦ, ὅπως λέει ὁ Ν. Goodman, βλέπουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λόγου ὡς χαρακτηριστικὰ τοῦ θέματος γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ λόγος. Ἡ συνάφεια τοῦ λόγου δὲν ὑπονοεῖ ἀναγκαστικὰ τὴν συνάφεια τοῦ κόσμου, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται ὁ λόγος. Κατ' ἀναλογία ἡ ἀπλότητα τοῦ λόγου περιγράφει μὲ τόση ἐπιτυχία ἕναν κόσμον σύνθετο στὴν οὐσία του. Ἡ ὀρθότητα τῆς γλωσσικῆς κατεύθυνσης ἄλλωστε φαίνεται καὶ στὴν στήριξη τῶν ἀναλυτικῶν προτάσεων, ποῦ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν γλῶσσα· τὸ ἴδιο καὶ ἡ θεμελίωση τοῦ προτασιακοῦ καὶ κατηγορηκοῦ λογισμοῦ πρώτης τάξεως στὴν ἐννοια τῶν λογικῶν σταθερῶν.

Εἶναι φυσικὸ ὅτι μιὰ τέτοια στροφὴ δημιουργεῖ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων γλῶσσας καὶ λογικῆς στὴν μορφή τοῦ αἰωνίου προβλήματος «τῆς κόττας καὶ τοῦ ἀγροῦ». Ποιὰ προηγεῖται, ἡ γλῶσσα ἢ ἡ λογικὴ ; Τὸ πρόβλημα εἶναι ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ στὴν οὐσία του εἶναι ἄλυτο, ἂν δεχθούμε ὡς δεδομένη τὴν θέση τῆς ἀπροσδιοριστίας τῆς μετάφρασης τοῦ W. V. O. Quine. Καὶ σὲ συμπέρασμα, τὸ πρόβλημα καθ' αὐτὸ εἶναι ἀνοῦσιο : «There is no fact to be right or wrong about».

Φυσικὰ ἡ γλωσσικὴ κατεύθυνση δὲν λέει ὅτι μπορούμε νὰ ἐξισώσουμε γλῶσσα καὶ λογικὴ. Ἡ λογικὴ τραβᾷ πιὸ βαθιά, ἐνῶ ἡ γλῶσσα εἶναι πιὸ πλατειά. Ὅ,τι εἶναι γραμματικὰ παραδεκτὸ δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ λο-

γικὰ παραδεκτὸ : Κατηγορικὰ λάθη, ἀντιφατικὲς προτάσεις καὶ μύριες διακρίσεις στὴν γλῶσσα δὲν μποροῦν νὰ περάσουν ἢ νὰ συμβολιστοῦν στὴν ἀτομικότητά τους στὴν λογικὴ. Ποιὸ εἶναι λοιπὸν τὸ κριτήριον ποῦ ὀρίζει τὴν λογικὴ σημασία τῆς γλῶσσας ; Ποιὸ εἶναι τὸ διαβατήριον ποῦ δείχνουν οἱ γλωσσικὲς ἐκφράσεις, πρὶν νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος στὸ βασίλειον τῆς λογικῆς ; Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ λογικὴ καὶ γλῶσσα εἶναι ὅτι ἡ λογικὴ, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν γλῶσσα καὶ τὴν γραμματικὴ, ἐνδιαφέρεται βασικὰ γιὰ τὴν τυπικὴ ἀλήθεια, γιὰ τὸ τυπικὸ ἀληθινόν. Ὅταν μιὰ ἐκφραση γλωσσικὴ ἔχει μαζί τῆς σημασία, ποῦ ἔχει σχέση μὲ τὴν τυπικὴ ἀλήθεια, τότε τὸ πέρασμά της στὴν λογικὴ εἶναι ἐξασφαλισμένο. Φυσικὰ μέχρι νὰ γίνῃ μόνιμος κάτοικος καὶ ὑπήκοος τῆς λογικῆς μεσολαβεῖ καιρὸς καὶ ἐλεγχος. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν γίνῃ λίγο πολὺ δεκτὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Frege, ποῦ ὤρισε τὸ ἀληθινόν ὡς τὸ ἐπιστητὸ τῆς λογικῆς (ὅπως τὸ ὠραῖο εἶναι τὸ ἐπιστητὸ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τὸ καλὸ τῆς ἠθικῆς). Ὁ Quine μὲ μιὰ πολὺ ζωντανὴ παρομοίωση δίνει τὴν σχέση λογικῆς καὶ γραμματικῆς : «Ἡ λογικὴ κυνηγᾷ τὴν ἀλήθεια πάνω στὸ δέντρο τῆς γραμματικῆς».

Φτάνουμε ἔτσι σ' ἕνα ἐξαιρετικὰ παραγωγικὸ σημεῖο - σταυροδρόμι. Βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ δύο διαφορετικοὺς ὁρισμοὺς τῆς λογικῆς. Ὅταν ἡ λογικὴ ὀρίζεται ὡς ἐπιστήμη τῶν νόμων τῆς σκέψης, τότε ὁ δρόμος γιὰ τὴν γνωσιολογία εἶναι ἀνοιχτός. Ὅταν ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ λογικὴ ὀρίζεται ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀληθινοῦ, ὅπως αὐτὸ ἐκφράζεται στὴν γραμματικὴ, τότε ἡ λογικὴ ἀποκτᾷ δικό της ἀντικείμενο καὶ ἡ φιλοσοφία της γίνεται ἀνεξάρτητος κλάδος. Ἡ ἐρευνα τῶν συνθηκῶν τῆς ἀλήθειας ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ. Τοῦτες οἱ σκέψεις ἐξηγοῦν γιατί ὁ μεγάλος Σταγειρίτης, ὁ πατέρας τῆς Λογικῆς, μιᾷ γιὰ γλῶσσα καὶ ἐκφραση πρὶν νὰ μιλήσῃ γιὰ λογικὴ, καὶ καταλήγει ἀλάνθαστα τελικὰ στὴν Μεταφυσικὴ.

Ἄλλὰ ἂς ἐρευνήσουμε τοὺς δύο δρόμους ποῦ ἀνοίγονται μπροστὰ μας. Παίρνω ὡς σημεῖο γιὰ ἐπέκταση τὴν στροφὴ τοῦ I. N. Θ. πρὸς τὴν γνωσιολογία, ποῦ βασίζεται στὸν πρῶτον ὁρισμὸ τῆς λογικῆς. Ὅπωςδήποτε ὁ ἀπλοϊκὸς ἐμπειρισμὸς τοῦ Βορέα δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ στηρίξῃ ὄχι μόνον τὴν λογικὴ ἀλλὰ καὶ τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Εἶναι γνωστὸ σ' ὅποιονδήποτε σκέφτεται κριτικὰ, ὅτι τὸ ἄλλο οἰκοδόμημα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης δὲν ἔχει ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μὲ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τὰ ὑπερβαίνει θεωρητικὰ κατὰ πολὺ. Γιὰ νὰ καταλάβουμε ἔστω καὶ στὸ πιὸ χαμηλὸ σημεῖο τῆς περιγραφῆς τὸν κόσμον, οἱ αἰσθήσεις δὲν εἶναι ἀρκετές. Μόνον στὰ ἄκρα τῆς ἡ ἀνθρώπινη γνώση ἀγγίζει τὴν ἐμπειρία, ὅπως μᾶς ἐπαναλαμβάνει ὁ Quine, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον οἰκοδόμημα ἀνταποκρίνεται στὴν ἐμπειρία μόνον ἔμμεσα μὲ βάση ἐσωτερικὲς συστηματικὲς σχέσεις. Τὸ συμπέρασμα αὐτῆς τῆς σκέψης, παραδεκτῆς ἀπὸ τόσοσους φιλοσόφους, εἶναι

ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρία καὶ μόνο ἔμμεσα (ἢ καθόλου) καὶ ὄχι κατ' ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀνταποκρίνεται στὰ ἐμπειρικά δεδομένα. Φυσικά ὁ ἄμεσος κίνδυνος εἶναι νὰ πιστέψουμε, ὅτι πάνω στὶς ἴδιες ἐμπειρικές βάσεις μποροῦμε νὰ στηρίξουμε ἅπειρα οἰκοδομήματα γνώσεων. Ἡ πρώτη ἀντίδρασή μας εἶναι νὰ ἀποκλείσουμε τὰ συστήματα, ποὺ δὲν στέκονται λογικά, ποὺ περιέχουν δηλαδὴ ἀντιφάσεις. Ὡστόσο ἡ λογικὴ συνάφεια, ὅπως ἔδειξε ὁ Kant, μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ μόνο ὡς ἀρνητικὸ κριτήριον τῆς ἀλήθειας καὶ μᾶς ἀφήνει μὲ πολλὰ λογικά συναφῆ οἰκοδομήματα γνώσης ποὺ ἀλληλοαποκλείονται. Ἀνάλογα, ὅπως δίδαξε ὁ Leibniz, ἡ λογικὴ ἰσχύει σ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς κόσμους, ἐνῶ ἐμεῖς ψάχνουμε γιὰ τὸν ἕνα πραγματικὸ κόσμον μέσα σ' ὅλους τοὺς λογικά δυνατούς. Χρειαζόμαστε λοιπὸν κριτήρια ἀλήθειας πρὸς ἰσχυρὰ ἀπὸ τὴν λογικὴ συνάφεια (ποὺ εἶναι μόνον *sine qua non* ἀρνητικὸ κριτήριον) καὶ λιγώτερο ἀντιφατικά καὶ προβληματικά ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία μὲ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων.

Οἱ δρόμοι λοιπὸν συναντιοῦνται. Ὁ δρόμος τῆς γνωσιολογίας μᾶς ὀδηγεῖ στὸ καινούργιο τοῦτο σταυροδρόμι μὲ τὰ κριτήρια τῆς ἀλήθειας. Ὅταν ἡ προσπάθειά μας γιὰ λογικὴ ἀνασκευὴ τοῦ κόσμου μὲ μοναχὲς βάσεις τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν λογικὴ συνάφεια δὲν δικαιῶν τὴν ἀνθρώπινη γνώση, τότε ἀναζητοῦμε νέα κριτήρια ἀλήθειας. Ξανὰ παίρνομε τὸν δρόμο τῆς λογικῆς.

Τὰ νέα κριτήρια τῆς ἀλήθειας βρίσκονται στὴν ἐρμηνευμένη λογικὴ, στὴν μεταφυσικὴ λογικὴ, στὴν λογικὴ τῶν ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ποὺ δὲν εἶναι κενή, φτάνει ἔμμεσα καὶ ἀγγίζει τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται στὴν ἐμπειρία. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὅλη ἡ ἐμπειρικὴ γνώση στηρίζεται στὴν λογικὴ αὐτὴν τῶν ἀντικειμένων. Στὰ πολλὰ ὀνόματα ποὺ τῆς ἔχω δώσει προσθέτω καὶ ἄλλα δύο : «περιγραφικὴ μεταφυσικὴ» καὶ «λογικὴ τῆς ἀναφορᾶς στὰ ἀντικείμενα».

Μ' ὅλη τὴν φιλοσοφικότητά της ὅμως ἡ λογικὴ τῆς ἀναφορᾶς διατηρεῖ τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα της μ' ὅλη τὴν δύναμη καὶ τὴν ἀπλότητά του. Ὅπως εἶπαμε, πρόκειται γιὰ *λογικὴ* ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἀντικείμενο¹. Ὁ Kant μᾶς φέρνει πίσω στὴν γνωσιολογία, πηγαίνοντας ἔτσι ἕνα βῆμα παραπέρα : συνδέει τὴν ἀναφορὰ στὸ ἀντικείμενο — τὴ σύνθεση τῆς ἐννοίας «ἀντικείμενο» στὴν ὑπερβατολογικὴ λογικὴ — μὲ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστήμης σύμφωνα μὲ τὴν γνωστὴ του κοπερνίκεια ἐπανάσταση.

Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὸν Kant διαφωνῶ μὲ τὸ ἀπόλυτο κύρος αὐτῆς

1. Γιὰ ἐνδειξὴ τῆς αὐστηρότητας αὐτῆς τῆς λογικῆς ὑπάρχει ἡ ὄντολογία τοῦ Lesniewski, τὸ Aufbau τοῦ Carnap κ.ἄ.

τῆς λογικῆς. Ἡ νέα λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου πρέπει, πιστεύω, νὰ τοποθετηθῆ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο κύρους μὲ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως μαρτυροῦν οἱ τελευταῖες προσπάθειες τῶν φυσικῶν τῶν κβάντα νὰ ἀλλάξουν τὴν συνηθισμένη ἐννοία τοῦ ἀντικειμένου. Πιστεύω δηλαδὴ, ὅτι ὑπάρχει ἡ περίπτωση νὰ ἀλλάξῃ ἡ λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου μὲ βάση τὴν ἐπιστήμη μερικὰ ἢ ὀλικά. Ὡστόσο δέχομαι ὅτι ὑπάρχει κάποια διαφορὰ μεταξὺ λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐπιστήμης. Συνήθως ἀλλάζουμε τὴν ἐπιστήμη μας πρὸς εὐκόλα ἀπ' ὅτι τὴν λογικὴ μας. Ἡ διαφορὰ λοιπὸν εἶναι βαθμοῦ, ὄχι ποιότητας. Ὅμως ἡ λογικὴ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἔτσι ἡ ἀρχὴ τῆς Μεταφυσικῆς. Γιὰ μένα εἶναι σχεδὸν ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴν Μεταφυσικὴ. Γιὰ τὸν Kant ἦταν «Προλεγόμενα σὲ κάθε μελλοντικὴ μεταφυσικὴ».

Ἡ μεγάλη σημασία τῆς σύγχρονης λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου φαίνεται στὴν ἐπιστημονικότητα, στὴν φιλοσοφικότητα, στὴ δύναμη, στὴν αὐστηρότητα καὶ στὴν ἀπλότητα τῆς λύσης ὅλων αὐτῶν τῶν προβλημάτων. Εἶναι τόσο στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐπιστήμη, ποὺ ἔρχεται στὴν ἀνάγκη νὰ γνωμοδοτήσῃ στὰ πρὸς κεντρικὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μᾶς πῆ ἡ λογικὴ π.χ., ἂν πρέπει νὰ ἀλλάξουμε τὴν ἐννοία τοῦ ἀντικειμένου γιὰ νὰ δεχτοῦμε τὴν ὄντοτητα τοῦ φωτονίου, ἂν πρέπει νὰ καταρρίψουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόκλεισης τοῦ τρίτου, τί γλώσσα πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ νὰ κατανοήσουμε τίς νεώτερες θεωρίες καὶ νὰ περιγράψουμε τίς νέες θέσεις μας. Ἀναμφισβήτητα ἡ νέα λογικὴ γίνεται βάση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Τὰ «Principia Mathematica» τῶν Russel-Whitehead, τὸ «Aufbau» τοῦ Carnap καὶ πολλὰ ἄλλα σύγχρονα φιλοσοφικά συγγράμματα εἶναι μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπιστημονικότητα τῆς σύγχρονης λογικῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ λογικὴ μας εἶναι φιλοσοφικὴ : μιλᾷ ὑπεύθυνα γιὰ οὐσία, γιὰ ἀντικείμενα, γιὰ ὑπαρξή. Ἐτσι ἡ λογικὴ γίνεται κρικός, ποὺ συνδέει σύγχρονη ἐπιστήμη καὶ σύγχρονη φιλοσοφία. Δὲν εἶναι ὅμως μόνον κρικός ἡ λογικὴ : δημιουργεῖ ἀπὸ μόνη της σπουδαία φιλοσοφικά προβλήματα, ποὺ ἀπλώνονται στὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ τυπικότητα ποὺ φαίνεται στὴν ἐπιφάνεια τῆς σύγχρονης λογικῆς εἶναι δύναμη παρὰ ἐλάττωμα. Ὅπου μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῆ τὸ τυπικὰ ὀρθὸ ἐπιχείρημα, τότε μὲ τὸν λόγο περιορίζουμε τὴν ἐρμηνεία καὶ τὸν μῦθο, μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν θετικὴ ἀπόφαση περιορίζουμε τὴν ἀπλὴ ἀφήγηση καὶ τὴν μεταφορὰ. Ἡ τυπικότητα τῆς λογικῆς τοῦ ἀντικειμένου ἔχει ἀντίθετο τὸ χάος τῆς ἀνεύθυνης δογματικῆς μεταφυσικῆς. Ἡ ἐρμηνευμένη λογικὴ μὲ τοὺς ἐσωτερικοὺς περιορισμούς της χαράζει σταθερὲς κατευθυντικὲς γραμμὲς γιὰ μιὰ υπεύθυνη περιγραφικὴ μεταφυσικὴ, ὄχι τοῦ ὄνειρου ἀλλὰ τῆς συνέπειας.

Το πρόβλημα όμως της τυπικότητας της λογικής σε αντίθεση με την φιλοσοφικότητα τραβά μακριά μέσα στην σύγχρονη λογική. Η λογική έχει αντικείμενό της την αλήθεια, το αληθινό. Όσο αυτή ή αναζήτηση περιορίζεται στην πρόταση, τότε έχει κάποιο τέλος: υπάρχει δηλαδή δυνατότητα απόφασης για την αλήθεια οποιασδήποτε σύνθετης πρότασης. Από την άλλη μεριά αυτή η τυπική αλήθεια είναι βαθειά ριζωμένη στην γλώσσα, για την ακρίβεια στην έννοια των συνδετικών και των άλλων λογικών σταθερών. Αν ο συνομιλητής μας δεχτή για αληθινή την πρόταση « p » («βρέχει και δεν βρέχει») ή αρνηθή την αλήθεια του « $p \vee \neg p$ », τότε δεν μās μένει άλλος δρόμος από το να το καταλογίσουμε ότι δεν ξέρει την σημασία των συνδετικών «και», «ή», «δχι» κλπ. Παρ' όλο που σε πρόσφατες συζητήσεις ακόμα και η πρόταση, ως προτασιακή έννοια, έχει βληθή φιλοσοφικά και αποτελεσματικά από τον Quine και μ' όλα τα προβλήματα που δημιουργεί ή συνθήκη της Αλήθειας του Tarski, για τυπικούς λόγους το πρόβλημα της αλήθειας των προτάσεων είναι λυμένο. Όσο όμως προχωρούμε στον κατηγορηματικό λογισμό με τους δείκτες ποσού, τα κατηγορούμενα και τις μεταβλητές, τόσο η αναφορά σε αντικείμενα αποκτά ιδιαίτερη και κεντρική σημασία. Η όντολογία έρχεται λοιπόν να συγκλονίση τη Λογική και να την στηρίξη ακόμα πιο σταθερά. Τα προβλήματα της αναφοράς του Russell, ή ύπαρξη ή άυπαρξία των αντικειμένων, τα κενά των τιμών της αλήθειας, δχι μόνο ταραάζουν την Μεταφυσική μας, αλλά και καταστρέφουν την Λογική μας. Ίδées πάλι όπως της ταυτότητας, της ατομικότητας, που είναι τόσο κεντρικές στην θεωρία της ουσίας, γίνονται λογικά προβλήματα και παράδοξα. Ο «φορμαλισμός» λύνει προβλήματα, όμως δημιουργεί καινούργια δικά του προβλήματα.

Και από άλλη άφετηρία ξεκινώντας, θα φτάσουμε στα ίδια συμπεράσματα. Τα Μαθηματικά αντιμετώπισαν και αντιμετώπιζουν κρίση θεμελιακή. Η ιδέα των τάξεων κατά όρισμόν και δχι κατά πλάτος, ενώ γίνεται βάση για τον Frege συναντά τον ύφαλο του παραδόξου του Russell που απειλεί τη Λογική στήριξη των Μαθηματικών. Το ίδιο και το θεώρημα του Gödel, όπως και το παράδοξο που συνοδεύει το θεώρημα των Löwenheim - Skolem. Σε πολλά σημεία παρουσιάζεται η ανάγκη για έρμηνεία του φορμαλισμού, σε άλλα είναι καθαρή ή ανάγκη για όντολογικές υποσχέσεις (commitment), για νομιναλιστικούς όρισμούς τάξης κατά πλάτος και δχι κατά βάθος, για θεωρία συνόλων κατά Zermelo, για θεωρία μορφών του Russell («Theory of Types»). Μ' όλη την τιτανική και άξιεπαινη προσπάθεια του Russell στα «Principia», τα Μαθηματικά δεν μπορούν να στηριχτούν μόνο στην τυπική λογική. Χρειάζονται την βοήθεια της όντολογίας. Και αυτός είναι ο βασικός λόγος, που όπως σωστά υποστηρίζει ο I. N. Θ., αντίθετα προς τους θετικιστές τα Μαθηματικά δεν είναι άπλές ταυτολογίες.

Μια τρίτη άφετηρία μās οδηγεί με την σειρά της στα ίδια προβλήματα της σύγχρονης Λογικής και Όντολογίας. Για να εξηγήσουμε πολλά φαινόμενα και δεδομένα στην σύγχρονη φυσική υποθέσαμε πολλές όντότητες (όπως το νουτρίνο και άλλα υποσωματίδια), ή ύπαρξη των οποίων δεν επαληθεύεται με γνωστές μεθόδους. Υπάρχουν αυτές οι όντότητες ή μήπως είναι ύψηλά θεωρητικά τεχνάσματα, που βοηθούν για να εξηγήσουμε και να άπλουστεύσουμε την εικόνα του φυσικού κόσμου; Το πρόβλημα γίνεται πιο δξύ, όταν δχι μόνο ή επαλήθευση της ύπαρξης είναι προβληματική, αλλά και ο χαρακτηρισμός των όντοτήτων αυτών ξεφεύγει από την κοινή έννοια του αντικειμένου. Μιλούμε για όντότητες που είναι και σωματίδια και κύματα και αναρωτιόμαστε, αν ισχύη ή ταυτότητα των ατομικών αντικειμένων και με ποιά έννοια μιλούμε για έπιμονή της ουσίας. Αναρωτιόμαστε αν ή έρμηνευμένη λογική μας έχη έφαρμογή σε τέτοια επίπεδα πραγματικότητας. Τα προβλήματα αυτά είναι κεντρικά και έπείγοντα. Καλείται ή όντολογία να γνωμοδοτήση, να χαράξη τα όρια ανάμεσα σε παραδεκτή λογική και έπιστημονική εξήγηση και άπλότητα.

Από τρεις άφετηρίες λοιπόν ξεκινώντας, από την τυπική Λογική, τα Μαθηματικά και την Φυσική, φτάνουμε στην ανάγκη για έρμηνευμένη Λογική και Όντολογία. Προσωπικά τείνω να πιστεύω ότι όλοι οι δρόμοι οδηγούν στην Λογική της αναφοράς σε αντικείμενα. Παρ' όλα αυτά δεν έχω έτοιμες και σύντομες λύσεις για τα παραπάνω προβλήματα. Άλλωστε αυτό ξεφεύγει από τους σκοπούς αυτής της μελέτης. Όμως δεν μπορούμε να άγνοούμε την σύγχρονη έρμηνευμένη λογική στην λύση των προβλημάτων της φιλοσοφίας. Η θεωρία των περιγραφών του Russell, για παράδειγμα, γίνεται βάση για την λύση του προβλήματος της ουσίας, του προβλήματος του μη-όντος, της ρήξης νομιναλισμού-ρεαλισμού, της όντολογικής κρίσης των Μαθηματικών.

Ο I. N. Θ. ξεκινά από μια διαφορετική τέταρτη άφετηρία για να καταλήξη σε παρόμοιες θεωρήσεις. Είναι ή μεταφυσική και ιδιαίτερα ή όντολογία, όπου ο I. N. Θ. άπομονώνει τα ενδιαφέροντα και κριτικά προβλήματα. Ειδικά για τις θεωρίες του I. N. Θ. σχετικά με την όντολογία, θα μιλήσω στο τρίτο μέρος της έργασίας. Γενικά όμως δεν υπάρχει πιο σπουδαία φιλοσοφική γνώση από το να γνωρίζουμε τις όντολογικές συνέπειες του λόγου μας για τον κόσμο. Το να ξέρουμε αν ύπαρξη κάτι και ποιά τα κριτήρια της ύπαρξης, το να ξέρουμε την όντολογική θέση (status), που έχουν οι διάφορες όντότητες της θεωρίας μας, και ποιά τα γνωρίσματά τους, το να ξέρουμε τις όντολογικές συνέπειες και τα όντολογικά συμπεράσματα της γλώσσας μας και την όντολογία, που είναι άπαραίτητη για να ισχύη ή λογική μας, όλα αυτά είναι κεντρικά προβλήματα της Φιλοσοφίας της λογικής και κάθε Φιλοσοφίας.

Ὁ Ι. Ν. Θ. σωστά ἀπομονώνει τὸ κεντρικὸ πρόβλημα : τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν. Θὰ ἤθελα νὰ ἐπεκτείνω κριτικά αὐτὸ τὸ τόσο βασικὸ πρόβλημα. Παίρνοντας λοιπὸν ὡς βάση τὴν σύγχρονη λογικὴ μὲ τὴν δύναμη τῆς αὐστηρῆς τυπικότητάς της καὶ τὴν υπεύθυνη ὄντολογία της θὰ ἤθελα νὰ ὀρίσω μιὰ νέα θεωρία τῶν κατηγοριῶν, ὡς συμπλήρωση καὶ ἐπέκταση τῆς παλαιᾶς. Τέσσερις εἶναι οἱ βασικὲς θέσεις πού προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀνάλυση.

1. Ἡ θεωρία τῶν ιδεῶν τοῦ Πλάτωνος, ἐνῶ λύνει τὸ πρόβλημα τῆς ἔννοιας καὶ τῆς σημασίας, συναντᾷ μεγάλες λογικὲς δυσκολίες. Ἡ πλατωνικὴ λογικὴ ἔχει βάση τὰ κατηγορούμενα καὶ ὄντολογικὰ ζητεῖ τὴν ὑπαρξὴ ἔννοιῶν καὶ ιδεῶν. Τοῦτο λογικὰ ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαῖο, ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι προβληματικὸ. Τὰ κατηγορούμενα λογικὰ δὲν δέχονται «ποσοποίηση» (quantification), καὶ ἔτσι δὲν φέρουν ὑπαρξιακὸ, ὄντολογικὸ βάρος. Ἀπὸ τὴν πρόταση «Ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός» δὲν ἀκολουθεῖ λογικὰ ἢ πρόταση «Ἐπάρχει σοφία» ἢ ἢ πρόταση «Ἐπάρχει κάτι, τὸ ὁποῖο εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ Σωκράτη». Ἡ μόνη πρόταση πού ἀκολουθεῖ λογικὰ εἶναι «Ἐπάρχει τουλάχιστον ἓνα πρᾶγμα πού εἶναι σοφός», καὶ ἂν δεχθούμε τὴν ἀτομικότητα τοῦ «Σωκράτης», τότε ἀκολουθεῖ λογικὰ ἢ πρόταση «Ἐπάρχει ἓνα καὶ μόνον πρᾶγμα πού εἶναι Σωκράτης καὶ ὅ,τι εἶναι Σωκράτης εἶναι σοφός».

2. Οἱ κατηγορίες δὲν εἶναι κατηγορούμενα. Ἰδιαίτερα οἱ καντιανὲς κατηγορίες δὲν εἶναι κατηγορούμενα. Ὁ Kant ἀπόσπαστα μερικὲς φορές ἀναφέρεται στὶς κατηγορίες ὡς κατηγορούμενα, ἰδιαίτερα ὅταν μιλά γιὰ σύνδεση ἔννοιῶν. Μόνον στὴν θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ κατηγορίες (μὲ ἐξαιρέση τὶς πρῶτες οὐσίες καὶ τὶς εἰδικὲς ποιότητες) εἶναι κατηγορούμενα. Στὸν Kant οἱ κατηγορίες εἶναι λειτουργίες τῆς κρίσης καὶ δὲν μποροῦν νὰ μποῦν στὴν θέση τῶν κατηγορουμένων. Κατὰ συνέπεια οἱ κατηγορίες δὲν εἶναι ἔννοιες. Ἄς πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴν κατηγορία τοῦ ποσοῦ. Τὸ ποσοῦ ὡς κατηγορούμενο βρίσκεται μόνον στὸν Ἀριστοτέλη, ἐνῶ στὸν Kant ὑπάρχει μόνον στὴν Ὑπερβατολογικὴ Αἰσθητικὴ του. Τὸ ποσοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλά ὁ Kant στὴν Ὑπερβατολογικὴ Λογικὴ, εἶναι οἱ δείκτες ποσοῦ πού εἶναι οἱ σταθερὲς τῆς κρίσης ($\exists x$), (x), ($2x$). Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ὑπόλοιπες κατηγορίες τοῦ Kant.

3. Οἱ κατηγορίες εἶναι λογικὲς σταθερὲς καὶ λειτουργίες τῆς κρίσης, πού ἀναφέρονται στὰ ἀντικείμενα. Αὐτὸ εἶναι φανερό : οἱ κατηγορίες εἶναι οἱ σύγχρονοι δείκτες ποσοῦ ($\exists x$) (x) ($2x$), εἶναι τὰ συμπληρώματα τάξεων, εἶναι λογικὰ συνδετικὰ \exists , \forall , \sim , εἶναι δείκτες τρόπων (modal indicators). Ὅχι μόνον λοιπὸν δὲν εἶναι ἔννοιες, ἀλλὰ εἶναι μόνον μορφὲς τῆς κρίσης, καὶ δὲν δέχονται «ποσοποίηση». Ἐπάρχει λοιπὸν καμμιά σημασία στὸ νὰ ρωτοῦμε, ἂν ὑπάρχουν κατηγορίες ; Λογικὰ ὄχι, γιατί μέσα στὴν Λογι-

κὴ, «ποσοποίηση» τῶν κατηγοριῶν δὲν γίνεται. Ὡστόσο ἂν ὑπάρχει κάποια σημασία στὴν ἐρώτηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν κατηγοριῶν, δὲν στρέφεται στὸ ἂν ὑπάρχουν κατηγορίες στὴν σκέψη μας ἢ στὸν κόσμος : εἶναι γεγονός ὅτι ὑπάρχουν κατηγορίες στὴν σκέψη μας, ἀφοῦ ὑπάρχουν στὴν γλώσσα μας. Ἡ ἐρώτηση ἀποκτᾷ σημασία, ὅταν κατανοήσουμε ὅτι οἱ κατηγορίες σχηματίζουν τὸν σκελετό, μὲ βάση τὸν ὁποῖο σκεπτόμαστε τὸν κόσμο τῶν ἀντικειμένων καὶ μελετοῦμε, ἂν ὑπάρχουν ὄντα ἢ ὄχι ; Ἄν ἢ ἀρχικὴ ἐρώτηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σκελετοῦ τῶν κατηγοριῶν διατυπωθῇ, τότε ἔχει ἴσως μονάχα μιὰ σημασία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀκολουθῶ τὴν διάκριση τοῦ Carnap μεταξὺ ἐρωτήσεων ἐσωτερικῶν ἐντὸς τοῦ σκελετοῦ τῶν κατηγοριῶν καὶ ἐρωτήσεων ἐξωτερικῶν γιὰ τὸν ὅλο σκελετό. Ἡ ἐρώτηση λοιπὸν ἔχει σημασία μόνον στὴν ἀκόλουθη μορφή : Εἶναι τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν πού ὀρίζει τὰ ἀντικείμενα σωστά κι αὐτὸ πού χρειαζόμαστε γιὰ τὴν ἐπιστήμη μας ἢ μήπως μᾶς χρειάζεται ἄλλο σύστημα κατηγοριῶν ; Καὶ τότε φυσικὰ τὸ πρόβλημα εἶναι : Μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ σύστημά μας γιὰ νὰ δεχθούμε ἄλλα συστήματα ἢ εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ μεταφράζουμε αἰώνια ὅλα τὰ ἄλλα συστήματα στὸ ἓνα γενικὸ σύστημα ; Αὐτὸ τὸ πρόβλημα πιστεύω πὼς λύνεται ἀπὸ τὸν Quine μὲ τὴν θεωρία του τῆς Ὀντολογικῆς Σχετικότητας.

4. Τελικὰ θὰ μπορούσε νὰ πῆ κάποιος, ὅτι μπορεῖ βέβαια σύμφωνα μὲ τὴν θέση (1) νὰ μὴν ὑπάρχει λογικὴ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν ιδέες, ἀλλὰ νὰ ὑπάρχουν ιδέες ἢ τουλάχιστον ἔννοιες ὑπὸ τὴν μορφή τοῦ βάθους τῶν ἐννοιῶν. Ἄλλωστε, θὰ μπορούσε νὰ πῆ, ὑπάρχουν ὀντότητες, ὅπως οἱ ἀριθμοί, οἱ ιδιότητες, οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες, πού μοιάζουν νὰ εἶναι πλατωνικὲς στὴν φύση τους. Λογικὰ ὅμως δὲν δεχόμαστε ιδέες καὶ τέτοια ἀντικείμενα τοῦ βάθους, γιατί (α) Ἄν δὲν εἶναι λογικὴ ἀνάγκη, δὲν χρειαζόμαστε πρόσθετες ὀντότητες, (β) Ἡ ὑπόθεση τέτοιων ἀντικειμένων τοῦ βάθους μᾶς φέρνει στὰ ἴδια παράδοξα, πού μᾶς φέρνουν καὶ οἱ τάξεις μὲ τὸ παράδοξο τοῦ Russell, (γ) Ἀκόμη περισσότερο, ἐπειδὴ ἢ ὁποιαδήποτε ἀνάλυση, φιλοσοφικὴ, λογικὴ, ἢ ἐπιστημονικὴ, χρησιμοποιεῖ τὴν ιδέα τῆς ταυτότητας (ἐπειδὴ πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ ὀρισμούς, καὶ οἱ ὀρισμοὶ δηλώνονται μὲ ταυτότητες ἢ λογικὲς ἰσοδυναμίες), εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ ἐξηγήσουμε καὶ νὰ ὀρίσουμε τὴν ταυτότητα τέτοιων ἀντικειμένων. Ἐξηγῶ : ἀπὸ τὴν πρόταση «Ὁ Σωκράτης εἶναι σοφός» παίρνομε δύο νοερά ἀντικείμενα βάθους : τὸ νὰ εἶναι κάποιος Σωκράτης καὶ τὸ νὰ εἶναι κάποιος σοφός. Σὲ μεταφυσικὲς στιγμὲς μας αὐτὰ τὰ δύο ἀντικείμενα τὰ ὀνομάζουμε ιδιότητες. Ὡστόσο ἢ ὁποιαδήποτε συζήτηση πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα εἶναι λογικὰ προβληματικὴ, γιατί δὲν ἔχουμε σαφὲς κριτήριο γιὰ τὴν ταυτότητα τέτοιων ἀντικειμένων, δὲν μποροῦμε δηλαδὴ νὰ τὰ ὀρίσουμε. Τὸ νὰ εἶναι κάποιος Σωκράτης εἶναι γιὰ ἐμένα π.χ. τὸ ἴδιο μὲ τὸ

νά είναι κάποιος Σωκράτης για τόν συνομιλητή μου. Πώς ορίζουμε τέτοια νοητά αντικείμενα; 'Αν τὰ ορίσουμε με βάση άλλα νοητά αντικείμενα, τὸ πρόβλημα προεκτείνεται ἐπ' ἄπειρον. 'Αντίθετα ἂν στὴν θέση τοῦ αντικειμένου τοῦ βάθους τοποθετήσουμε σύνολο, ποὺ ορίζεται με βάση τὸ πλάτος, τότε ἡ ἀνάλυση προχωρεῖ ἀνεμπόδιστα, γιατί ἔχουμε σαφές κριτήριο ταυτότητας τάξεων καὶ συνόλων, ἤτοι τὴν ἀντιστοιχία τῶν μελῶν. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση μιλοῦμε γιὰ σύνολο μὲ ἓνα μέλος τὸν Σωκράτη. Στὴν δεύτερη περίπτωση μιλοῦμε γιὰ σύνολο μὲ πολλὰ μέλη : τὸ σύνολο τῶν σοφῶν ἀνθρώπων. 'Ετσι ἀποφεύγουμε τὶς ἀοριστίες καὶ τὰ γνωστὰ παράδοξα τοῦ πλατωνισμοῦ, ποὺ τόσο καθαρὰ φαίνονται στὴν πλατωνικὴ αὐτοκριτικὴ τοῦ «Παρμενίδη» καὶ τοῦ «Σοφιστῆ». Τὸ δύσκολο πρόβλημα ἐκεῖ εἶναι, ὅπως καὶ παραπάνω, ὁ ὀρισμὸς καὶ οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ νοητικὰ ἀντικείμενα-βάθους, μεταξύ τους καὶ μετὰ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα. 'Αφήνοντας λοιπὸν πίσω ἔννοιες, ιδιότητες, βάθος καὶ ιδέες, υἱοθετοῦμε μιὰ αὐστηρὴ καὶ λιτὴ ὄντολογία μὲ κατηγορούμενα, τάξεις, πλάτος καὶ συγκεκριμένα ἀντικείμενα.

Οἱ παραπάνω τέσσερις θέσεις ὄχι μόνο γίνονται βάση γιὰ μιὰ νέα θεωρία κατηγοριῶν, ἀλλὰ ἀφήνουν χῶρο γιὰ κριτικὴ ἄλλων θεωριῶν πάνω σὲ κατηγορίες. 'Η ὀρθότητα τῆς στροφῆς τοῦ 'Αριστοτέλους στὴ γλώσσα γιὰ ἀναζήτηση τῶν κατηγοριῶν καὶ στὴ μεταφυσικὴ γιὰ τὴν θεμελίωσή τους ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν καντιανὴ θεωρία τῶν κατηγοριῶν. 'Η κριτικὴ τοῦ Kant ἐναντίον τοῦ 'Αριστοτέλους ἀστοχεῖ καὶ σὲ γενικὲς καὶ σὲ εἰδικὲς γραμμές. Δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ 'Αριστοτέλης ἔψαξε γιὰ κατηγορίες χωρὶς ἀρχὴ ὡς βάση γιὰ αὐτὴν τὴν ἀναζήτηση : τὰ πρῶτα κεφάλαια τῶν κατηγοριῶν καθορίζουν τὶς σχέσεις ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου καὶ γίνονται βάση γιὰ τὶς κατηγορίες. 'Η εἰδικὴ κριτικὴ τοῦ Kant, ὅτι δῆθεν οἱ κατηγορίες τοῦ 'Αριστοτέλους εἶναι τυχαῖες καὶ ἐσφαλμένες, ἐπίσης ἀστοχεῖ. Γιὰ τὸν 'Αριστοτέλη ὁ Kant περιέλαβε στίς κατηγορίες του ἀκόμα καὶ συγκατηγορηματικὲς ἐκφράσεις, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀντιφατικό. Καθαρὰ οἱ δύο στοχαστὲς μιλοῦν γιὰ διαφορετικὰ πράγματα. Πιο κοντὰ στίς καντιανὲς κατηγορίες βρίσκονται τὰ τέσσερα κατηγορήματα (predicables) τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Τοπικῶν».

'Απὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ πέντε πλατωνικὲς κατηγορίες τοῦ «Σοφιστῆ» δείχνουν τὰ προβλήματα βάθους, ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος : ἐνῶ οἱ ἔννοιες καὶ οἱ ιδέες λύνουν ἀρκετὰ προβλήματα γνώσης καὶ σημασίας, δημιουργοῦν τὴν ἴδια στιγμὴ τεράστια προβλήματα στίς σχέσεις μεταξύ τους. Οἱ κατηγορίες ποὺ καλοῦνται νὰ λύσουν αὐτὰ τὰ προβλήματα, λογικὰ παραβαίνουν τὴν σύγχρονη λογικὴ. Πιστεύω πὺς μόνο μιὰ ἐγγεγραμμένη λογικὴ μὲ τὰ φαινομενικά της παράδοξα μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς τολμηρὴ συνέχεια τοῦ δρόμου ποὺ χάραξε ὁ Πλάτων. 'Ο Ι. Ν. Θ. σωστὰ

ἀπομονώνει καὶ ἀναγνωρίζει τὴν κίνηση τῆς πλατωνικῆς σκέψης ἀπὸ σημασία σὲ ἔννοια, σὲ ιδέα, σὲ ὑπερκατηγορία, καὶ σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ λυρικό κομμάτι συγκρίνει τὸν νεαρὸ Πλάτωνα μὲ τὸν γέρο Πλάτωνα τοῦ «Σοφιστῆ» καὶ τοῦ «Παρμενίδη». 'Αφήνω ὅμως τὴν ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ σημείου σὲ ἄλλους λιγώτερο ἀριστοτελικούς, περισσότερο εἰδικούς στὸν Hegel. Γιὰ μένα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀριστοτελικὲς λογικὲς καὶ πλατωνικὲς (καὶ ἐγγεγραμμένες) λογικὲς δὲν εἶναι ἡ διάκριση τυπικῆς καὶ οὐσιαστικῆς λογικῆς, ἀλλὰ ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ὀρθὴ λογικὴ καὶ συγκεκριμένη λογικὴ.

'Η παραπάνω διαμάχη μεταξύ Kant, Hegel, 'Αριστοτέλους καὶ Πλάτωνος γιὰ τὶς κατηγορίες προεκτείνεται στὴν διάκριση κρίσης καὶ ἔννοιαις ἢ πρότασης καὶ ὄρου. Τὸ πρόβλημα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλὸ καὶ καθαρὸ, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ἑλληνικὰ λογικὰ συγγράμματα (λ.χ. στὴ «Λογικὴ» τοῦ Β. Τατάκη). Σωστὰ ἀπομονώνει τὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ι. Ν. Θ. καὶ τονίζει τὴν προτεραιότητα τῆς κρίσης πάνω στὴν ἔννοια. 'Η ἔρμηνεία ὅμως αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ παραγωγικὴ. Μποροῦμε νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε γνωσιολογικὰ καὶ νὰ τονίσουμε τὴν ἐνέργεια τοῦ νοῦ, παίρνοντας ἔτσι τὴν κατεύθυνση τοῦ γνωσιολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Μποροῦμε ὅμως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ μεταφυσικὴ ἄποψη νὰ δοῦμε στὴν προτεραιότητα τῆς κρίσης τὴν προτεραιότητα τοῦ κατηγορουμένου ὡς μέρους τῆς κρίσης. Τοῦτο λογικὰ συμβαδίζει μὲ τὴν ἐξάλειψη τῶν ὀνομάτων γιὰ χάρη τῶν κατηγορουμένων καὶ τῶν μεταβλητῶν. 'Εξαλείφοντας λογικὰ τὰ ὀνόματα γιὰ χάρη κατηγορουμένων καὶ μεταβλητῶν, ἐξαλείφουμε λογικὰ εἶδη ὄντοτήτων, τραβώντας ὀλοένα πρὸς ἓνα ἐνιαῖο, ἀδιάσπαστο πυρήνα τῆς ὄντολογίας μας. Τοῦτο γίνεται δυνατὸ μὲ βάση τὴν θεωρία τῶν περιγραφῶν τοῦ Russell.

Πρὶν νὰ ἀφήσουμε τὴν καθαρὴ λογικὴ, τονίζουμε τὰ δύο σπουδαῖα σημεῖα στὴν φιλοσοφία τοῦ Ι. Ν. Θ., ποὺ γίνονται ἀφετηρίες γιὰ τὰ δύο τελευταῖα μέρη τῆς ἐργασίας μου. 'Η ἄμεση σχέση Λογικῆς καὶ Μεταφυσικῆς καὶ ἡ σημασία τῆς λογικῆς στὴν πράξη. 'Ολο τὸ λογικὸ ἔργο τοῦ Ι. Ν. Θ. καὶ σὲ θεωρία καὶ σὲ πράξη δίνει αὐτὸ τὸ βασικὸ μήνυμα : ὅτι ἡ λογικὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὄργανο ἀδιάφορο, χωρὶς περιεχόμενο. Εἶναι λάθος νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ λογικὴ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν κόσμο. 'Αντίθετα ἡ λογικὴ ἔχει ἄμεσες σχέσεις μὲ τὸν κόσμο καὶ ὡς θεωρία καὶ ὡς πράξη.

3. 'Η Μεταφυσικὴ εἶναι τὸ μέρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης ποὺ βρίσκειται διαρκῶς σὲ κρίση. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Ι. Ν. Θ. ἀποκαλεῖ πάντοτε τὴν Μεταφυσικὴ πικρὴ. 'Ο πόθος τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἦταν πάντοτε νὰ

μετατρέψουν την Μεταφυσική σε υπεύθυνη επιστήμη και να «γλυτώσουν» μιὰ για πάντα από την ανεύθυνη δογματική Μεταφυσική. Ἡ διάκριση λοιπὸν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ υπεύθυνες καὶ ανεύθυνες Μεταφυσικές, παρ' ὄλο πὸν δὲν ξέρουμε πάντοτε πῶς νὰ κατατάξουμε ὀριστικὰ τὰ συγκεκριμένα μεταφυσικὰ συστήματα. Οἱ γενικὲς κατηγορίες ὅμως πὸν διατυπώνονται ἐναντίον τῶν ανεύθυνων μεταφυσικῶν συστημάτων εἶναι συνήθως δύο : Ἡ ὅτι τὰ συστήματα πὸν δημιουργοῦνται γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον διπλασιάζουν τὶς δυσκολίες μας ἀντὶ νὰ τὶς ἐξαλείψουν ἢ ὅτι τὰ συστήματα ξεφεύγουν τόσο ἀπὸ τὸν δεδομένο κόσμον ἔτσι ὥστε χάνουν τὸν σκοπὸ τους, καὶ τὰ ἀδέξια αὐτὰ οἰκοδομήματα χωρὶς σταθερὲς βάσεις στὸν ἐμπειρικὸν κόσμον σωριάζονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τους τὸ βάρος. Παράδειγμα τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος. Παράδειγμα τῆς δευτέρας εἶναι ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος. Προσωπικὰ πιστεύω ὅτι οἱ δύο κριτές, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Kant, ὁ καθένας ἀπὸ τῆ δική του σκοπιά, ἀδικοῦν τὸν Πλάτωνα, παραγνωρίζοντας τὴν τελικὴ φάση τῆς ὄντολογίας του. Ὡστόσο μὲ βάση αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα μπορούμε νὰ πλησιάσουμε τὴν Μεταφυσικὴν συστηματικὰ.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ στήριξη τῆς Μεταφυσικῆς. Πῶς μπορούμε νὰ στηρίξουμε τὴν Μεταφυσική; Μὰ, θὰ ρωτοῦσε κάποιος, δὲν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειροῦμε μιὰ τέτοια προσπάθεια; Ἡ Μεταφυσικὴ δὲν ἔχει βάσεις, γιατί ἡ ἴδια εἶναι βάση γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη θεωρία. Ὁ λόγος τοῦτος εἶναι ανεύθυνος. Σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν λόγον κάθε μεταφυσικὸν σύστημα ὅσο παράλογο καὶ ἀπόμακρο, θὰ εἶχε τὰ ἴδια δικαιώματα στὴν φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, τὸ ἴδιο κύρος. Καὶ ὅμως ἐμεῖς διαλέγουμε Μεταφυσικές, κρίνουμε καὶ συγκρίνουμε Μεταφυσικές καὶ πιστεύουμε ὅτι κάνουμε κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση μιᾶς ἀστήριχτης πίστεως μὲ μιὰ ἄλλη πίστη τὸ ἴδιο ἀστήριχτη.

Τέτοιες θεωρίες, παρατηρεῖ σωστὰ ὁ I. N. Θ., ὀδηγοῦν στὴν ανεύθυνη δογματικὴ Μεταφυσικὴ καὶ κατὰ συνέπεια στὴν ἀντιμεταφυσικὴ, πὸν κουρασμένη ἀπὸ τὶς ἀνεξέλεγκτες Μεταφυσικές καὶ τὶς αἰώνιες διαμάχες ἀρνεῖται τὴν δυνατότητα τῆς μεταφυσικῆς γνώσης. Ὅμως, ὅπως λέει ὁ I. N. Θ., ἀκόμη καὶ ἡ ἀντιμεταφυσικὴ καταλήγει στὴν Μεταφυσικὴ. Μένει λοιπὸν ἓνας τρίτος δρόμος, ὁ δρόμος τῆς υπεύθυνης καὶ ἀστηρῆς Μεταφυσικῆς. Αὐτὸν τὸν δρόμον ἀκολούθησαν, συνειδητὰ ἢ μὴ, οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι καὶ προσπάθησαν νὰ κάνουν ἐπιστημονικὴ τὴν Μεταφυσικὴ : Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Descartes, ὁ Kant, καί, μ' ὄλη τὴν ἀντιμεταφυσικὴ τους ἐπιφάνεια, πολλοὶ σύγχρονοι.

Ἡ ἀνθρώπινη γνώση καὶ ἰδιαίτερα ἡ Μεταφυσικὴ δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθῆ ἀπόλυτα στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅμως ξέρουμε, ὅτι πάνω στὶς ἴδιες ἀπόμακρες ἐμπειρικὲς βάσεις δὲν μπορούμε

νὰ δημιουργοῦμε ὁποιοδήποτε μεταφυσικὸν σύστημα θέλουμε. Ποιὰ εἶναι τὰ κριτήρια τῆς ἐκλογῆς; Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐρώτηση, πὸν δέχεται πολλὲς ἀπαντήσεις. Πολλοὶ φιλόσοφοι θὰ μᾶς ἔλεγον, πῶς ἂν ἐγκαταλείπαμε γιὰ λίγο τὴν φιλοσοφικὴν ὑπεροψία μας καὶ ζητούσαμε τὸν (περίφημον) ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ μὲ τὸν κοινὸν νοῦ νὰ κρίνῃ ὀρισμένα φιλοσοφικὰ συστήματα, θὰ μπορούσε χωρὶς δυσκολία νὰ μᾶς πῆ ποιὰ δὲν στέκονται, παρ' ὄλο πὸν δὲν θὰ μπορούσε νὰ μᾶς πῆ τὸ γιατί δὲν στέκονται. Ἡ γλῶσσα μπορεῖ φυσικὰ νὰ ὀδηγῆ μυστικὰ τὸν κοινὸν νοῦ στὴν σωστὴ Μεταφυσικὴ, ὅμως ἐμεῖς ψάχνουμε μέσα στὰ πολλὰ πιθανὰ μεταφυσικὰ συστήματα γιὰ τὸ ἓνα μεταφυσικὸν σύστημα. Τοῦτο τὸ σύστημα δὲν θὰ τὸ ἀποδείξουμε, ἀλλὰ θὰ τὸ συνειδητοποιήσουμε, θὰ τὸ πιστέψουμε μὲ τὴν ἀνώτερη φιλοσοφικὴ πίστη πὸν ταιριάζει στὶς πρώτες ἀρχές, ὅπως γράφει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα». Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τυφλὴν θρησκευτικὴν πίστη ἀλλὰ γιὰ γνώση καὶ ταυτόχρονα παραδοχὴ, ὑπόσχεση καὶ ὑποχρέωση στὶς ἀρχές τῆς γνώσης, ἀνάλογη πρὸς τὴν ἔννοια commitment τῆς ἀγγλικῆς ὀρολογίας. Μιλοῦμε λοιπὸν γιὰ μεταφυσικὴ ἢ ὄντολογικὴ συνέπεια καὶ εὐθύνη.

Τὸ μεταφυσικὸν σύστημα τοῦ I. N. Θ. εἶναι ἰδεαλιστικὸν καὶ ἀντιεμπειριοκρατικὸν καὶ μπορεῖ νὰ περιγραφῆ ὡς ἓνας συνδυασμὸς δύο μορφῶν. Εἶναι πλατωνικὸν καὶ καντιανόν. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν καὶ κατὰ πόσον βασιζέται στὴν Λογικὴ καὶ τί σχέσεις γενικὰ ἔχει ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ γιὰ τὸν I. N. Θ. Ἡ πλατωνικὴ πλευρὰ τοῦ συστήματος συνδέεται μὲ τὴν λογικὴν τῶν ἐνοιῶν, ἐνῶ ἡ καντιανὴ πλευρὰ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν γνωσιολογία, τὴν ὁποία, ὅπως ἔγραφα παραπάνω, ὁ I. N. Θ. θεωρεῖ Φιλοσοφία τῆς λογικῆς. Ἡ πρώτη βάση τοῦ συστήματος, ὁ πλατωνισμὸς, δὲν στηρίζει τόσο τὸ σύστημα ὅσο δείχνει τὴν ἐσωτερικὴν του δομὴν καὶ τὸν χαρακτήρα του. Ἡ πραγματικὴν βάση τοῦ συστήματος, πιστεύω, βρίσκεται στὸν καντιανισμὸν τοῦ I. N. Θ. Τὸ σύστημα στηρίζεται σὲ γνωσιολογικὲς βάσεις γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειάν του.

Πέρα ἀπὸ αὐτὴν τὴν περιγραφὴν, δὲν θὰ ὑσχοληθῶ μὲ τὸ μεταφυσικὸν σύστημα τοῦ I. N. Θ. σ' ὄλο τὸ πλάτος του. Ἀντίθετα θὰ προσπαθῶ νὰ ἀπομονώσω τὸν πυρῆνα, τὰ πιὸ κεντρικὰ σημεῖα τοῦ συστήματος, καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ τὸ ἐπεκτείνω καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσω ἔτσι ὥστε νὰ τὰ συνδέσω εἰδικὰ μὲ τὴν ἰδέαν, πὸν ἔχει ὁ I. N. Θ. γιὰ τὴν Μεταφυσικὴν καὶ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς μὲ τὴν Λογικὴν, καὶ γενικὰ νὰ μιλήσω γιὰ σχέση Μεταφυσικῆς καὶ Λογικῆς.

Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν δύο εἶδη πλατωνισμοῦ : τὸ πρῶτον ἀπὸ αὐτὰ, νεοπλατωνικὸν μᾶλλον παρὰ πλατωνικόν, πὸν ὡστόσο ἔχει βάσεις στὸν Πλάτωνα — ἰδιαίτερα στὸν νεαρὸν Πλάτωνα — δημιουργεῖ νοητοῦς κόσμους

στούς οποίους δραματίζεται οντότητες και ιδέες που συγκλίνουν ή αποκλίνουν σε νοητά σημεία. Εκτός όμως από αυτόν τον μυστικιστικό πλατωνισμό υπάρχει και ο άλλος πλατωνισμός, του «Παρμενίδη» και του «Σοφιστή», που βασίζεται στην λογική των εννοιών και των κατηγορουμένων. Λίγοι πλατωνιστές του δεύτερου είδους υπάρχουν, ιδιαίτερα ανάμεσα στους μαθηματικούς. Γενικά το δεύτερο είδος του πλατωνισμού έχει σχέση με την Λογική και την σύγχρονη επιστήμη: υπάρχει αρκετός χώρος για πλατωνισμό στην θεωρία των αριθμών, των τάξεων, της ιεραρχίας των μορφών. Το πρώτο είδος όμως του πλατωνισμού είναι φιλοσοφικά και λογικά ασταθές: τα νεο-πλατωνικά συστήματα δεν ξεηγούν με επιχείρημα αλλά με ποιητικές μεταφορές, που πολλές φορές είναι παρατραβηγμένες. Άλλωστε ο μυστικισμός είναι στην ουσία του αντιφιλοσοφικό κίνημα.

Παράλληλα με τον υπεύθυνο και ανεύθυνο πλατωνισμό υπάρχει και ο υπεύθυνος και ο ανεύθυνος καντιανισμός, που έχει βάσεις στις δύο μορφές του Kant. Από την μία πλευρά υπάρχει ο αντιμεταφυσικός κριτικός εμπειριστής της πρώτης κριτικής και ιδιαίτερα των αντινομιών, από την άλλη ο ίδιος ο Kant δίνει βάσεις στον Fichte για έναν αχαλίνωτο ιδεαλισμό του «Εγώ».

Με μεταφυσική υπευθυνότητα για κατευθυντήρια δύναμη παίρνω ως αρχή τα δύο κεντρικά σημεία, που αποτελούν τον φιλοσοφικό πυρήνα της μεταφυσικής του I. N. Θ. Τα δύο αυτά σημεία είναι η κρίση ως λογική ενέργεια του νοῦ και οι κατηγορίες και υπέρ-κατηγορίες (ὅπως ή πολλαπλότητα, ή ταυτότητα, ή ετερότητα, ή ενότητα). Θα δείξω πώς πιστεύω ότι πρέπει να ερμηνευτούν αυτές οι βάσεις, για να πετύχουμε δύο σκοπούς: (1) Να καταλάβουμε τι σημαίνει Μεταφυσική για τον I. N. Θ. και γενικά, και (2) Να καταλάβουμε τη σχέση Λογικής και Μεταφυσικής.

Οι κατηγορίες, όπως δείξαμε προηγουμένως, δεν πρέπει να θεωρηθούν έννοιες ή κατηγορούμενα, αλλά σ τ α θ ε ρ έ ς τ η ς κ ρ ί σ η ς. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο στις υπέρ-κατηγορίες. Η ενότητα λ.χ. δεν είναι έννοια, που εκφράζεται (με σημασία) με κατηγορούμενα, αλλά εκφράζεται με λογικές σταθερές ή λογικές περιφράσεις («υπάρχει το ελάχιστον και υπάρχει το μέγιστον»). Πέρα όμως από την λογική ανάλυση, οι κατηγορίες υπερβαίνουν τα δεδομένα των αισθήσεων και είναι βάσεις για την γνώση. Για την ακρίβεια είναι λογικά μέσα για την αναφορά σε αντικείμενα μέσα από τις κρίσεις. Μέσα στην κρίση, υπάρχει ή εξυπνοείται ή σύνθεση του αντικειμένου. Αυτή ή υπερβατολογική σύνθεση του αντικειμένου, που (ὅπως μᾶς ἔδειξε ὁ Hume) δεν βασίζεται στην εμπειρία, είναι για τον Kant και ή λύση στο πρόβλημα της αντικειμενικότητας της επιστήμης. Ο Kant αντιστρέφει την αντιστοιχία της γνώσης με το αντι-

κείμενο: ή εμπειρία είναι είδος γνώσης και συμφωνεί με την νόηση, γιατί υπακούει στους ίδιους νόμους της νόησης. Αυτοί οι νόμοι συνθέτουν το υλικό των δεδομένων των αισθήσεων σύμφωνα με τις κατηγορίες, με βάση δηλαδή την ιδέα του αντικειμένου. Η δομή της εμπειρικής μας γνώσης στηρίζεται στην ιδέα του αντικειμένου. Για τοῦτο και συμφωνεί ή γνώση με το αντικείμενο σύμφωνα με τον Kant.

Αυτό είναι το κέντρο λοιπόν της θεωρίας των κατηγοριών: να ορίσουμε τον σκελετό της ανθρώπινης σκέψης. Οι κατηγορίες δηλώνουν τι σημαίνει «ὄν» σύμφωνα με την σκέψη μας. Λογικά, πιστεύω, πώς ως ἔδω μπορούμε να φτάσουμε με τις κατηγορίες.

Το δεύτερο κεντρικό σημείο, ή κρίση ως νοητική ενέργεια του νοῦ, είναι συνήθως βάση για ένα φιλοσοφικό πέρασμα από γνώση ή επιστήμη σε νοῦ και έχει σκοπό μοναδικό να ανακαλύψει μίαν ανώτερη αρχή, με βάση την οποία θα δικαιωθεί, θα θεμελιωθεί και θα εξηγηθεί ή ανθρώπινη γνώση. Η συνηθισμένη ἔρμηνεία που δίνεται σ' αυτήν την αρχή, σύμφωνα με την δική μου ἄποψη, όχι μόνο δεν εξηγεί και δεν θεμελιώνει την ανθρώπινη γνώση, αλλά αντίθετα διπλασιάζει τα προβλήματά μας. Πρέπει λοιπόν να ψάξουμε για μιά νέα ἔρμηνεία αυτής της αρχής. Άλλά ἄς δοῦμε, γιατί ή συνηθισμένη ἔρμηνεία δεν πετυχαίνει τον στόχο της. Συγκεκριμένα, ἐνῶ ὁ νοῦς ὡς ἐνέργεια ὑποτίθεται πώς πρέπει να είναι ή αρχή και ή βάση για τήν παραγωγή και θεμελίωση των κατηγοριών, δεν βλέπω πώς μπορεί να γίνη αυτό. Η αρχή του νοῦ δεν είναι ἄλλη ἀπὸ τήν καντιανή υπερβατολογική ἐνότητα του συνειδέναι. Ὅπωςδήποτε μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι πίσω ἀπὸ τήν ἐνέργεια του νοῦ ὑπάρχει ή θεωρητική ἀνάγκη να μιλήσουμε για μιά οντότητα που κρίνει, που έχει γνώση. Πέρα ἀπ' αυτό όμως ή υπερβατολογική ἐνότητα του συνειδέναι δεν εξηγεί ούτε παράγει τις ιδιαίτερες κατηγορίες. Ἀκόμη περισσότερο, κάθε προσπάθεια να τις εξηγήσουμε με βάση τον νοῦ καταλήγει σε ψυχολογισμό.

Κατά πόσο όμως μπορεί ὁ νοῦς να εξηγήσει ή να θεμελιώσει τις κατηγορίες; Ὅπωςδήποτε δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τον νοῦ εμπειρικά: σ' αυτήν την περίπτωση, ὅπως ἔδειξε ὁ Hume, ούτε καν μπορούμε να θεωρήσουμε τὸ νοῦ οὐσία. Ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, δεν μπορούμε σύμφωνα με τις ἀρχές του Kant να μιλοῦμε για τὸν νοῦ ὡς οὐσία ή ὡς ὑπαρκτό, γιατί τότε προϋποθέτουμε τις κατηγορίες (οὐσία - ὑπαρξη) για τὸν νοῦ, τις ὁποῖες πρέπει να θεμελιώσουμε, και ἔτσι βρισκόμαστε σε κύκλο. Σ' αυτό τὸ σφάλμα πέφτει και ὁ Kant, ὅπως πέφτει και στὸ ἀνάλογο σφάλμα στην ἄλλη ἄκρη της πυραμίδας του, ὅταν θεωρή τα πράγματα καθ' ἑαυτὰ ὡς αἰτίες, ἐφαρμόζοντας τήν κατηγορία της αἰτιότητας πέρα ἀπὸ κάθε δυνατή εμπειρία.

Ὅταν λοιπόν δεν μπορούμε να πούμε ότι ὁ νοῦς ὑπάρχει, τότε δεν

μπορούμε να θεμελιώσουμε τίποτα με βάση τον νοῦ. "Όταν δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε τὸν νοῦ, τότε δὲν μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε τίποτα με βάση τὸν νοῦ, γιατί συνήθως ἐξηγοῦμε ὅ,τι ξέρουμε λιγότερο με βάση αὐτὸ ποὺ ξέρουμε περισσότερο. Γενικὰ δὲν μπορούμε νὰ θεωροῦμε τὸν νοῦ ἢ τὴν νοητικὴ ἐνέργεια ταύτιση οὐσίας καὶ νόησης, γιατί ἔτσι χρησιμοποιοῦμε τὶς κατηγορίες πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ γιατί ἔτσι προϋποθέτουμε τὶς κατηγορίες ποὺ πρέπει νὰ στηρίζουμε. Οἱ κατηγορίες ὀρίζουν τί εἶναι «ὄν» δὲν μπορούμε λοιπὸν χωρὶς κυκλικότητα νὰ στηρίζουμε τὶς κατηγορίες στὴν ὄντοτητα τοῦ νοῦ. Τελικὰ ἂν θέλουμε με τὴν ἐνέργεια τοῦ νοῦ νὰ ἐννοήσουμε ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς κατηγορίες πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποια ἐνέργεια, κάποια δράση ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ, τότε δὲν λέμε τίποτα περισσότερο ἢ τίποτα λιγότερο ἀπὸ τὸ ὅτι «ὑπάρχει ἀνθρώπινη γνώση» — δὲν πιστεύω ὅτι κανένας ἀμφιβάλλει γιὰ αὐτό.

"Όμως γιατί ὁ νοῦς καὶ ποιὰ ἢ λειτουργία του; Ὁ νοῦς δὲν στηρίζει οὔτε παράγει τὶς κατηγορίες. Οἱ κατηγορίες στὸν Kant εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεταφυσικῆς παραγωγῆς de facto καὶ ὄχι τῆς ὑπερβατολογικῆς de jure. Ἡ ὑπερβατολογικὴ ἐνότητα τοῦ συνειδένα δὲν ὑπαγορεύει τὶς κατηγορίες. Οἱ κατηγορίες παρουσιάζονται de facto στὶς κρίσεις μας καὶ στὴν λογικὴ μας καὶ ἔτσι ὑπάρχουν de facto στὴν ἀνθρώπινη γνώση. Γιατί λοιπὸν ὁ νοῦς, καὶ ἰδιαίτερα ἡ ὑπερβατολογικὴ ἐνότητα τοῦ συνειδένα;

Μιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ νοῦ μᾶς χρειάζεται. Ἡ νέα αὐτὴ ἐρμηνεία συμφωνεῖ με τὴν ἰδέα ποὺ ἔχει γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ, γιὰ τὸ «γιατί», τῆς Μεταφυσικῆς ὁ I. N. Θ. Πίσω ἀπὸ τὸ νοῦ πρέπει νὰ δοῦμε μιὰ σπουδαία ἐννοια με διπλὴ βάση, γνωσιολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ. Γνωσιολογικὰ βλέπουμε τὸν νοῦ ὡς συνθετικὴ ἐνέργεια, ποὺ ὀρίζεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὶς κατηγορίες, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν μπορούμε νὰ ξεφύγουμε (μᾶς λείπει τὸ ἀρχιμίδιο «πᾶ σῶ»), ἀλλὰ ὄχι ὡς οὐσία. Δὲν ἔχει γνωστικὴ σημασία νὰ ρωτοῦμε, ἂν ὑπάρχουν οἱ κατηγορίες ἢ τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν μας, γιατί οἱ κατηγορίες ὀρίζουν τὴν ὑπαρξή. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὴ ἢ ἐνέργεια συνθέτει τὸν κόσμον σὲ ἕ ν ὄ τ η τ α με βάση τὶς κατηγορίες. Γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἀνθρώπινη γνώση δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἔχουμε τὶς κατηγορίες. Πρέπει οἱ κατηγορίες νὰ ἀνήκουν σ' ἕνα πλῆρες, ἐνιαῖο σύστημα σύνθεσης. Τούτῃ ἢ ἐνότητα ξεφεύγει ἀπὸ τὴν κατηγορία, ποὺ στόχο ἔχει τὴν μοναδικότητα τοῦ ἀντικειμένου.

Τοῦτο τὸ σπουδαῖο μήνυμα φαίνεται στὸ ἔργο τοῦ I. N. Θ., ὅταν ρωτοῦμε ποιὲς εἶναι οἱ βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς, τὸ «γιατί» τῆς Μεταφυσικῆς. Σὲ διάφορα κείμενά του ὁ I. N. Θ. δίνει δύο βάσεις, δύο λόγους γιὰ τὴν Μεταφυσικὴ. Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ὄντολογία, ἢ ὑπαρξὴ ὄντολογικῶν προβλημάτων: «Ὑπάρχει μεταφυσικὴ, γιατί ὑπάρχουν προβλήματα τοῦ ὄντος». Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ συστηματοποίηση: «Ὑπάρχει

μεταφυσικὴ, γιατί οἱ ἄνθρωποι ἀναγκαστικὰ τείνουν νὰ συνθέτουν τὰ πολ- λά σὲ ἕνα». Ἡ ὄντολογία τελειώνει στὶς κατηγορίες, ποὺ μᾶς δίνουν τὸν ὀρισμὸ τοῦ ὄντος, ἀλλὰ ὄχι στὸν νοῦ, ποὺ μπορεῖ νὰ κατανοηθῆ ὡς ὄν μόνο με τὴ βοήθεια τῶν κατηγοριῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δεχόμεστε τὴν ἐνότητα τῶν κατηγοριῶν ξεχωριστά. Τὸ νὰ δεχθοῦμε τὸν «νοῦ» ἢ τὸ «ἐγὼ» ὡς ἐνοποιὸ δύναμη (ἕνα ἐγὼ χωρὶς ὄντολογικὲς καὶ γνωσιολογικὲς προτεραιότητες) εἶναι ἕνας ἀποδεκτὸς τρόπος, γιὰ νὰ τονίσουμε τὴν προϋπόθεση τῆς ἐνότητας πάνω ἀπὸ τὶς κατηγορίες. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ «ἐγὼ ἢ τὸν νοῦ». Οὔτε θεμελίωση τῆς γνώσης, οὔτε ὄντολογικὲς βεβαιότητες, οὔτε ἐπιστημονικὲς ἐξηγήσεις. Ἡ γνώση μας ἀρχίζει καὶ τελειώνει με τὶς κατηγορίες. Ἄλλωστε οἱ ἐπιστημονές μας δὲν χρειάζονται τὸ «ἐγὼ» ἢ τὸν «νοῦ» ὡς ἀρχὴ γιὰ νὰ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον.

Γύρω λοιπὸν σ' αὐτὲς τὶς δύο βάσεις, στὶς κατηγορίες καὶ στὴν ἐνότητα τοῦ συστήματος τῶν κατηγοριῶν, πιστεύω, ὅτι οὐσιαστικὰ καὶ λογικὰ κινεῖται τὸ μεταφυσικὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν. Τὸ σύστημα ἔχει συνέπεια γιατί με τὰ δύο βασικά του σημεῖα ἀνταποκρίνεται σὲ ὅ,τι ὁ I. N. Θ. ὠρίσε ὡς βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς: τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀναγωγή τῶν πολλῶν σὲ ἕνα.

Τοῦτα τὰ προβλήματα εἶναι τόσο ζωντανά, ποὺ ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ἀντιμεταφυσικοὶ στοχαστὲς τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ, ὅπως οἱ Carnap, Ayer, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ ἀνταποκριθοῦν σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα. Γιὰ τὴν ἐποχὴ μας λοιπὸν μένει ἕνας πυρήνας ὑπεύθυνης Μεταφυσικῆς, καὶ ἡ φαινομενικὴ ἀντιμεταφυσικὴ εἶναι στὸ βάθος μονάχα δύναμη, ποὺ καθαρίζει τὴν Μεταφυσικὴ ἀπὸ τὴν δογματικότητά της καὶ τὴν ἀνευθυνότητά της καὶ τῆς ὑπενθυμίζει τὴν λειτουργία της καὶ τὰ προβλήματά της. Μεγάλες σ' αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἦταν οἱ προσπάθειες τοῦ Wittgenstein, κυρίως στὸ «Tractatus Logico-philosophicus» καὶ λιγότερο στὶς «Philosophische Untersuchungen». Στὸ «Tractatus» ὁ Wittgenstein δὲν εἶναι λογικὸς θετικιστής, ἀλλὰ λογικὸς ἀτομιστής, καὶ τὸ βιβλίον του περιέχει τὴν αὐστηρὴ μεταφυσικὴ τοῦ λογικοῦ ἀτομισμοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Wittgenstein δὲν ἔχει ψευδαισθήσεις γιὰ τὸ ἔργο του ἢ γιὰ τὴν πίκρα τῆς Μεταφυσικῆς. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ἢ πίκρα τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ βιβλίου. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ἀνάμεσα στὰ συμπεράσματα, ὁ Wittgenstein ζητᾷ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη, ἂν κατάλαβε καὶ ἂν συμφωνῆ με τὸ βιβλίον, νὰ ἀπορίψη τὸ βιβλίον, νὰ πετάξῃ ἔτσι τὴν σκάλα τῆς Μεταφυσικῆς με τὴν ὁποία ἀνέβηκε σ' αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴ θεωρία. Στὴν οὐσία λοιπὸν ὁ Wittgenstein, ὁ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸς φιλόσοφος τοῦ αἰῶνα μας, εἶναι ὁ σωστὸς μεταφυσικὸς, ποὺ καταλαβαίνει ἀπόλυτα τὴν πίκρα τῶν ὀρίων τῆς σκέψης καὶ τῆς λογικῆς καὶ τὴ σωστὴ λειτουργία καὶ φύση τῆς Μεταφυσικῆς.

Ἡ Μεταφυσική λοιπὸν μαζί με ὅλη τὴν φιλοσοφία εἶναι στὴν βάση τῆς δραστηριότητά περισσότερο καὶ λιγώτερο θεωρία. Εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς συνέπειας καὶ τῆς ὄντολογικῆς συνείδησης, καὶ συνδέεται στενά μετὰ τὴ Λογικὴ γιὰ νὰ ἀναλύσῃ τὴν γνώση καὶ γιὰ νὰ μᾶς φανερώσῃ τὶς ὄντολογικῆς συνέπειες τῶν θεωριῶν μας καὶ τοῦ λόγου μας γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὶς βάσεις, πού πρέπει νὰ δεχτοῦμε μετὰ φιλοσοφικὴ καὶ υπεύθυνη πίστη. Ἡ ἀπόλυτη πίστη, πού ἀκουμπᾷ σὲ ὁράματα ἄλλων κόσμων, εἶναι ἀμφίβολος ἀξία, κτῆμα αὐτῶν πού θέλουν νὰ πιστεύουν πὼς ὁ κόσμος, ἔτσι ὅπως εἶναι, εἶναι ἄσχημος καὶ χρειάζεται φαντασία γιὰ νὰ τὸν δοῦμε πιὸ ὁμορφο. Ἀντίθετα τὸ χωράφι τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι πικρὸ καὶ μικρὸ, γεμάτο πέτρες, καὶ ὅπου καὶ νὰ σταθῆς βλέπεις τὰ ὄριά του. Καὶ εἶναι μονάχα ἡ φιλοσοφικὴ πίστη, ἡ ὑπόσχεση καὶ τὸ χρέος, πού ἔδεσε μὲ αὐτὸ τὸ χῶμα τοὺς λιγιστοὺς τίμιους ἐργάτες του. Οἱ ἐργάτες τῆς Μεταφυσικῆς ζοῦν μετὰ τὰ μάτια στὴν γῆ τους, πού τὴν ἀγαποῦν καὶ τὴν γνωρίζουν σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ, μέρα μετὰ τὴν μέρα, καὶ δὲν τοὺς μένει καιρὸς νὰ κοιτάζου στὸν οὐρανὸ καὶ νὰ κάνουν ὄνειρα.

4. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι δύσκολη ἐπιστήμη καὶ δύσκολη δουλειὰ καὶ δὲν ἔχεις ἀπὸ πού νὰ πιαστῆς γιὰ νὰ δημιουργήσῃς. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παραδείγματα ἄλλων φιλοσόφων πού προηγήθηκαν ἀποκοτὸν τόση σημασία γιὰ τοὺς φιλοσόφους. Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας γιὰ τοὺς φιλοσόφους ἔχει ὄχι μόνο οὐσιαστικὴ σημασία, ἀλλὰ, ἀκόμη περισσότερο, ἔχει ἠθικὴ σημασία. Οἱ φιλόσοφοι, χωρὶς μέρος νὰ πιαστοῦν, ἀναζητοῦν σ' αὐτοὺς πού προηγήθηκαν κάποια βεβαιότητα. Γι' αὐτὸ βλέπουμε μετὰ τὴν ἀγάπη μιᾶ ὁ Πλάτων γιὰ τὸν Σωκράτη, ὁ Kant γιὰ τὸν Hume, ὁ Husserl γιὰ τὸν Descartes.

Γράφοντας τούτῃ τὴν ἐργασία εἶχα μπροστά μου δύο παραδείγματα Νεοελλήνων φιλοσόφων: Τὸν I. N. Θεοδωρακόπουλο καὶ τὸν Βενιαμὴν τὸν Λέσβιο. Σαράντα δύο χρόνια πρὶν ὁ νεαρὸς τότε I. N. Θ., ἔχοντας μπροστά του τὸ τελευταῖο ἐγχειρίδιο Λογικῆς στὰ ἑλληνικὰ τοῦ Θ. Βορέα καὶ πίσω του χρόνια φιλοσοφικῶν σπουδῶν στὴν Εὐρώπη, ἔγραφε γιὰ τὴν Λογικὴ, γιὰ τὴν Φιλοσοφία τῆς λογικῆς καὶ γιὰ τὴν Λογικὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ κεῖνο τὸ κείμενο δὲν πῆρα μόνο πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ I. N. Θ. γιὰ τὴν Λογικὴ καὶ τὴν Φιλοσοφία. Ὁ I. N. Θ. μιᾶ γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς Λογικῆς, γιὰ τὴν εὐθύνη της, γιὰ τὴν σχέση της μετὰ τὴν ζωὴ.

Ἀπὸ τὸ 1932 ὡς σήμερα ἔχουν περάσει σαράντα δύο χρόνια. Μέσα σ' αὐτὰ τὰ χρόνια ἡ Λογικὴ δὲν ἀναπτύχθηκε σοβαρὰ στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ παραλογικὴ ἔφτασε σὲ μεγάλα ὕψη καὶ πλάτη ἐφαρμογῆς σὲ θεωρία καὶ σὲ πράξη. Μετὰ ἀπὸ σαράντα δύο χρόνια λοιπὸν ἐρχομαι νὰ

χαϊρετήσω τὸν δάσκαλο καὶ νὰ τοῦ πῶ, πὼς τὸ πρόβλημά του συνεχίζει νὰ ζῆ. Τὸ πρόβλημα εἶναι Ἑλλάδα καὶ Λογικὴ, ἢ σύγχρονη Ἑλλάδα καὶ σύγχρονη Λογικὴ, καὶ φαίνεται πιὸ ὀξὺ σὲ δύο σημεία: στὴν σχέση Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστήμης καὶ στὸν «Νεο-ελληνικὸ Νεο-πλατωνισμὸ τῶν δύο Ἐπιπέδων».

Ἀνάμεσα στοὺς Νέο-Ἑλληνες ἐπιστήμονες καὶ Φιλοσόφους ὑπάρχει χάσμα καὶ ὄχι συνεργασία καὶ διάλογος. Οἱ ἐπιστήμονες μας μετὰ πίστη στὴν δύναμη τῶν θεωριῶν τους ἀδιαφοροῦν γιὰ τὶς αἰώνιες συζητήσεις καὶ «ἀερολογίες» τῶν φιλοσόφων καὶ ἀφήνουν τὴν Φιλοσοφία στοὺς φιλολόγους. Οἱ φιλόσοφοι μας μετὰ πίστη στὴν φιλοσοφικὴ ἐργήγορη τοῦ κριτικοῦ «ἐγὼ» τοὺς περιφρονοῦν τοὺς ἐπιστήμονες ὡς πεζοὺς καὶ καταδικάζουν ἔτσι τὰ πιὸ καλὰ μυαλὰ τῆς χώρας νὰ πάρουν τὸν δρόμο τῆς τεχνολογίας.

Ἀπ' αὐτὸ τὸ χάσμα καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη ὑποφέρουν. Ἐδειξα ἓνα δρόμο μέσα ἀπὸ τὴ σύγχρονη Λογικὴ γιὰ νὰ γεφυρωθῆ τὸ χάσμα, γιὰ νὰ ἐνδιαφεροῦν οἱ φιλόσοφοι γιὰ κάθε εἶδος ἀλήθεια, καὶ γιὰ νὰ ψάξουν οἱ ἐπιστήμονες γιὰ τὶς θεωρητικῆς βάσεις τῆς ἐπιστήμης τους. Στους ἐπιστήμονες πού ὑποστηρίζουν, ὅτι δὲν χρειάζονται τὴν φιλοσοφία ἀλλὰ τὸ ἐργαστήριον, συμβουλεύω νὰ μελετήσουν τὰ ἔργα τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων: τῶν Newton, Mach, Einstein, Bohr, Heisenberg. Στους φιλοσόφους πού πιστεύουν, πὼς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ φιλοσοφοῦν χωρὶς νὰ ἐνδιαφερόνται γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐπιστήμης, ἔχω νὰ πῶ ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς Δύσης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Descartes, ὁ Locke, ὁ Hume, ὁ Leibniz, ὁ Kant, ὁ Husserl, ὁ Russell, ὁ Wittgenstein, ἦσαν ἐπιστήμονες ἐνημερωμένοι στὶς τελευταῖες ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης στὰ χρόνια τους καὶ προσέφεραν πολλὰ καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν φιλοσοφία. Χωρὶς τὴν φιλοσοφία ἡ ἐπιστήμη γίνεται τεχνολογία. Χωρὶς τὴν ἐπιστήμη ἡ φιλοσοφία γίνεται ἢ ἀερολογία ἢ ποίηση ἢ καὶ τὰ δύο.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπτά παραδείγματα τῆς κακῆς ἐπίδρασης πού ἔχει ἡ λανθασμένη Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ εἶναι ἡ νεοελληνικὴ ψύχωση μετὰ τὶς «Ἰδέες». Ἀπὸ τότε πού εἴμασταν παιδιὰ ἀκοῦμε, μιλοῦμε, γράφουμε γιὰ τὶς Ἰδέες. Τὰ πιὸ φιλοσοφικὰ μαθήματα στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἢ ἐκθεση Ἰδεῶν καὶ ἡ ἠθικὴ, ξοδεύουν τὸν καιρὸ τους στὸ νὰ μιλοῦν αἰώνια γιὰ τὶς Ἰδέες. Μέσα λοιπὸν στὴν τάξη μάθαμε νὰ μιλοῦμε καὶ νὰ συνδέουμε μετὰ ρητορεία καὶ χωρὶς ἐπιχειρήματα μεγάλες Ἰδέες. Μέσα στὴν τάξη ἢ εὐτυχία συνδέοταν μετὰ τὴν δικαιοσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη μετὰ τὴν γενναίότητα καὶ τὸν πατριωτισμὸ καὶ ἡ τιμιότητα μετὰ τὴν ἐργασία. Ἐξὼ ὅμως ἀπὸ τὴν τάξη ἢ Ἑλλάδα ἔπαυε νὰ εἶναι ἰδέα καὶ γινόταν πραγματικότητα. Ἐκεῖ, στὸν κόσμον τῶν κατηγορουμένων, ὄχι τῶν ἐννοϊῶν, ὁ δίκαιος δὲν ἦταν

εὐτυχισμένος, οὐτε ὁ τίμιος ἔβρισκε ἀνταπόδοση, ὁ πατριώτης δὲν ἦταν δοξασμένος. Μάθαμε λοιπὸν ἔτσι νὰ ζοῦμε σὲ δύο ἐπίπεδα. Στὸ ἓνα ἐπίπεδο ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης στεφανώνεται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς εὐτυχίας, στὸ ἄλλο ὁ δίκαιος ὑποφέρει. Ἔτσι καὶ ἡ ἠθικὴ μας πάντοτε ντυνόταν τὰ χρώματα τοῦ ἀσκητισμοῦ. «Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι μόνος ξεχασμένος σ' ἓναν ἄλλο κόσμο : ὁ δίκαιος ζῆ μετὴν πίστη του», ἀκοῦμε. Καὶ ὅπωςδήποτε εἶναι κάποια παρηγορία, ὅσο μικρὴ κι ἂν εἶναι, νὰ ξέρῃς ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης στεφανώνει τὴν ἰδέα τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀδικημένοι, ἢ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας εἶναι στενὰ δεμένη ἀπὸ χιλιάδες χρόνια μετὴν ἰδέα τῆς Ἑλλάδας, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἦταν ἄλυσσοδεμένοι. Ὅμως αὐτὴ ἡ παρηγορία εἶναι μικρὴ καὶ στὸ μέτρο τῆς ἀνήθικης! Ὅσο περπατοῦμε κοιτάζοντας στὰ σύννεφα τὶς ἰδέες, ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ σκοντάψουμε καὶ θὰ δοῦμε τὴν γῆ ἀπὸ ἀθέμιτα μικρὴ ἀπόσταση.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ Ἑλλάδα νὰ γίνῃ ἰδέα γιὰ νὰ γίνῃ ὁμορφη. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι πραγματικότητα, εἶναι μιὰ χούφτα Ἑλληνες σὲ μιὰ σπιθαμὴ γῆς ἀνάμεσα σὲ χιλιάδες λαοὺς καὶ μέσα ἀπὸ χιλιάδες χρόνια. Εἶναι καιρὸς νὰ διορθώσουμε τὴν λογικὴ μας, νὰ ξεχάσουμε τὶς ἔννοιες καὶ νὰ κοιτάξωμε τὰ κατηγορούμενα. Νὰ μάθουμε, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἔννοιες, ὅπως τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ ἐνδέχεται νὰ εἶναι δίκαιοι ἢ ἀδικοί, δικαιωμένοι ἢ ἀδικημένοι. Ὅταν καταλάβουμε ἀπὸ μικρὰ παιδιά, πὼς τὰ κατηγορούμενα δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ μόνον τους σ' ἓνα βασίλειο ἰδεῶν, ἀλλὰ ὑπάρχουν μόνο μέσα στὰ συγκεκριμένα ὑποκείμενα, τότε ἀποκοῦμε εὐθύνῃ νὰ φροντίσουμε ὥστε τὸ ὑποκείμενό μας νὰ ἔχῃ τὰ σωστά κατηγορούμενα. Ὅταν ξεχάσουμε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἰδέα καὶ τὴν δικαιοσύνη ὡς ἰδέα, τότε θὰ μάθουμε ὅτι εἶναι εὐθύνῃ τοῦ καθενὸς νὰ συνδέσῃ στὸ ἄτομό του τὰ δύο κατηγορούμενα, ποὺ χωρὶς αὐτὸν δὲν ὑπάρχουν : νὰ εἶναι Ἑλληνας καὶ νὰ εἶναι δίκαιος. Ὅταν μάθουμε νὰ ὀρίζουμε τὴν Ἑλλάδα ὡς πραγματικὸ σύνολο κατὰ Πλάτος καὶ ὄχι ὡς ἰδέα κατὰ Βάθος, τότε ἡ σύνθεσις δὲν θὰ εἶναι ἀνάμεσα σὲ δύο ἰδέες, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ στὴν σκέψη μας τὴν μορφή (x) (ExΔx) ἢ ~ (Ex) (Ex. ~Δx). Μ' ἄλλα λόγια : «Δὲν ὑπάρχει Ἑλληνας, ποὺ νὰ εἶναι ἀδικημένος». Ἡ εὐθύνῃ αὐτὴ τοῦ «νομιναλισμοῦ» εἶναι στὰ χέρια μας. Μ' ὅλα τούτα τὰ θεωρητικὰ λόγια κινδυνεύω νὰ πέσω στὸν λάκκο ποὺ ἄνοιξα. Γιὰ τούτο μιλῶ πιὸ συγκεκριμένα. Πρέπει νὰ συνδέσουμε ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία στὴν χώρα μας. Νὰ διδάξουμε τὴν φιλοσοφία ξεχωριστὰ ὡς εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ κλάδο, ὄχι ὡς ὑποχρεωτικὸ μάθημα τῆς Φιλολογίας. Ταυτόχρονα οἱ ἐπιστήμονές μας πρέπει νὰ διδάσκονται Φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης τους. Οἱ μαθηματικοὶ Φιλοσοφία τῶν Μαθηματικῶν καὶ Λογικὴ, οἱ φυσικοὶ Φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, οἱ φιλόλογοι, ἀνάλογα μετὴν κατεύθυνσή τους, κλασσικὴ Φιλοσοφία, Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, Αἰσθητικὴ, Φιλοσοφικὴ Ψυχολογία. Ταυτόχρονα οἱ

καθαρὰ φιλόσοφοι πρέπει νὰ ἀναλάβουν στὰ γυμνάσιά μας τὸ μάθημα τῆς ἐκθέσεως ἰδεῶν, γιὰ νὰ διδάξουν στοὺς μαθητὲς νὰ σκέφτονται καὶ νὰ κάνουν ἐπιχειρήματα, νὰ πιστεῦν δύσκολα, ἀλλὰ μετὰ δύναμη. Γενικὰ νὰ τροποποιήσουμε τὴν στοιχειώδη καὶ μέση ἐκπαίδευση μετὰ βάση ὄχι τὴν εὐκολὴ πίστη, ποὺ γρήγορα θρυμματίζεται, ἀφήνοντας χῶρο γιὰ κυνισμό καὶ ἀπεριόριστη ἀπιστία, ἀλλὰ μετὰ βάση τὴν λογικὴ καὶ τὴν ἀκριβῆ πίστη τῆς μεταφυσικῆς ὑποχρέωσης. Ὅταν ξέρομε λογικὴ, τότε ξέρομε τὰ ἀποτελέσματα τῶν πράξεών μας καὶ τὰ λογικὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν μας καὶ τῶν πιστεῶν μας. Ὅταν μάθουμε νὰ φιλοσοφοῦμε, τότε καὶ ἀναγνωρίζουμε τὰ ὄριά μας, τὶς ὑποχρεώσεις μας καὶ τὶς εὐθύνες μας.

Οἱ φιλόσοφοι, ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ ρεαλιστὲς, μετὰ τὶς πράξεις τους καὶ τὶς θεωρίες τους μίλησαν γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς. Καὶ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφικὴ ζωὴ εἶναι ἡ πιὸ ἠθικὴ καὶ ἡ πιὸ εὐτυχισμένη. Ὅμως ποτὲ δὲν δώσαμε τὴν εὐκαιρία στὴν Φιλοσοφία νὰ δείξῃ τὴν δύναμή της. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι δύσκολη, ἀλλὰ πρέπει νὰ περιορίσουμε τὸν φιλοσοφικὸ μας ἀριστοκρατισμὸ καὶ ν' ἀφήσουμε τὴν Φιλοσοφία νὰ δουλέψῃ στὸ μέτρο τῆς σ' ὅλες τὶς ἡλικίες καὶ σ' ὅλες τὶς τάξεις. Γιατί ἂν δὲν δουλέψῃ ἡ φιλοσοφία, τότε τὴν θέση της παίρνει ἡ προπαγάνδα καὶ ὁ φανατισμὸς. Στοὺς πλατωνιστὲς ποὺ προτιμοῦν μ' ὅλα αὐτὰ τὴν ὁμορφίαν τῶν δύο ἐπιπέδων καὶ ἀγαποῦν τὶς ἰδέες τόσο ποὺ δὲν γίνεται νὰ τὶς ἐγκαταλείψουν, θὰ ἤθελα νὰ τοὺς πῶ νὰ θυμηθοῦν, ὅτι ὁ Πλάτων τρεῖς φορὲς ταξίδεψε στὴν Σικελία γιὰ νὰ κἀνῃ τὰ δύο ἐπίπεδα ἓνα, γιὰ νὰ φέρῃ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν στὴ γῆ. Ἀπέτυχε καὶ τὶς τρεῖς φορὲς καὶ ὁ θεὸς Πλάτων ἔφτασε στὸ χαμηλὸ σημεῖο γιὰ ἓναν Ἀθηναῖο νὰ πωληθῇ ὡς δοῦλος. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε λοιπὸν τὸ γηραιὸ Πλάτωνα, ποὺ γράφει τοὺς «Νόμους» του. Στοὺς «Νόμους» δὲν μένει πιά οὔτε ἰδεατὴ πολιτεία, οὔτε διαλεκτικὴ τῶν ἰδεῶν, οὔτε Σωκράτης. Μένει ὅμως ὁ Πλάτων.

Ἡ συγκινητικὴ εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος συνδέεται μέσα μου μετὰ ἄλλη μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα, ποὺ μοῦ ἔκανε τὴν ἴδια ἐντύπωση. Μετὰ σκανδαλιστικὴ, κυνικὴ θὰ λέγαμε γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, εἰλικρίνεια ὁ Περικλῆς στὸν «Ἐπιτάφειο» λόγῳ του, παρηγορεῖ τοὺς συγγενεῖς τῶν πεσόντων μετὰ μοναχὴ παρηγοριὰ τὴν ἀλήθεια. Γιὰ τοὺς ὑπεύθυνους ἀνθρώπους ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ πιὸ δυνατὴ παρηγορία, γιὰ τοὺς φιλοσόφους ἡ ἀλήθεια εἶναι περισσότερο ἀπὸ παρηγορία. Εἶναι οἱ λίγοι κόκκοι χρυσοῦ, ποὺ ξεχώρισαν μετὰ μάτια καρφωμένα στὸ κόσκινον καὶ στὴν λάσπη μέσα σ' ἓνα ὀλόκληρον ποτάμι ἐμπειρίας. Ἡ τόσο πολῦτιμη ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ἡ μεγαλύτερη τιμὴ ποὺ μπορεῖ νὰ κἀνῃ κανένας σ' ἓναν φιλόσοφο. Καὶ μετὰ αὐτοὺς τοὺς ἐλάχιστους κόκκους ἀλήθειας ἔρχομαι νὰ χαιρετίσω καὶ νὰ τιμήσω τὰ ἑβδομήντα πέντε χρόνια τοῦ Νέου - Ἑλληνα Φιλοσόφου, τοῦ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου.